

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу
Кафедра туристичного бізнесу

Рег. №

«До захисту»
В. о. зав. кафедри:

доц. Парфіненко А. Ю.

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ В ТУРЕЧЧИНІ

(дипломна робота спеціаліста)

Виконала:
студентка 5-го курсу
група УТ-52

О.В. Терентьєва

Науковий керівник:
к. г. н., доцент

Ю.П. Грицак

АНОТАЦІЯ

Терентьєва О.В. Регіональні особливості розвитку туристичної індустрії в Туреччині.

Роботу присвячено дослідженню регіональних аспектів розвитку туристичної галузі на території Туреччини. Проаналізовано туристичний ринок та його місце в економіці країни. Основну увагу зосереджено на характеристиці туристсько-ресурсного потенціалу кожного окремого економічного регіону та виявленні можливих диспропорцій розвитку туризму. Визначено особливості, перспективи та шляхи розвитку туристичної індустрії.

АННОТАЦИЯ

Терентьева О.В. Региональные особенности развития туристической индустрии в Турции.

Работа посвящена исследованию региональных аспектов развития туристической отрасли на территории Турции. Проанализирован туристический рынок и его место в экономике страны. Основное внимание уделено характеристике туристско-ресурсного потенциала каждого отдельного экономического региона и выявлению возможных диспропорций развития туризма. Определены особенности, перспективы и пути развития туристической индустрии.

THE SUMMARY

Terentieva O.V. Regional features of development of the tourism industry in Turkey.

Work is devoted to research on regional aspects of tourism development in Turkey. Analyzed the tourist market and its place in the economy. The main attention is focused on tourism and resource potential of each economic region and identify possible distortions of tourism development. The features, perspectives and ways of development of the tourism industry.

ЗМІСТ

Вступ.....	стор. 4
РОЗДІЛ 1. Методологія дослідження розвитку	
туристичної діяльності в регіоні	8
1.1. Характеристика туристичного потенціалу території	8
1.2. Аналіз соціально-економічних передумов розвитку туризму	20
1.3. Оцінка рівня розвитку туристичної індустрії	25
РОЗДІЛ 2. Сучасний стан туристичної індустрії в Туреччині	34
2.1. Туристичний потенціал країни.....	34
2.2. Передумови розвитку зовнішнього та внутрішнього туризму...	40
2.3. Рівень розвитку індустрії та економіки туризму	46
РОЗДІЛ 3. Особливості та перспективи розвитку туризму	
по регіонах Туреччини	52
3.1. Мармуровоморський регіон	52
3.2. Егейський регіон	57
3.3. Центральна Анатолія	59
3.4. Середземноморський регіон	60
3.5. Чорноморський регіон	61
3.6. Східна Анатолія	63
3.7. Південно-Східна Анатолія	64
РОЗДІЛ 4. Охорона праці та безпека в надзвичайних ситуаціях	66
4.1. Міжнародний досвід діяльності органів управління охороною праці	66
4.2. Порівняння організаційних основ охорони праці Україні та Туреччині	70
Висновки	75
Список використаних джерел	80
Додатки	85

ВСТУП

Туризм є однією з найбільш динамічно розвиваючихся галузей турецької економіки. Достаток унікальних історичних пам'ятників на території Туреччини, виняткової краси середземноморські пляжі, сприятливий клімат – усе це відкриває широкі перспективи для розвитку туристичного бізнесу в країні.

Туреччина належить до середньорозвинутих країн з багатогалузевим господарством. Це – індустріально-аграрна країна, в якій поступово першість починає займати промисловість. Успішно розвивається нематеріальна сфера – торгівля, фінансова діяльність, міжнародний туризм, освіта і наука.

Туризм відіграє істотну роль у стимулюванні господарського розвитку Туреччини та, головним чином, приносить значні вигоди економіці країни в цілому, сприяє підвищенню іміджу регіонів та залучає додаткові надходження як на регіональному, так і на державному рівнях. Розвиток туризму є одним з пріоритетних напрямів підвищення ефективності функціонування тих чи інших територіальних утворень на території Туреччини.

Актуальність обраної теми роботи визначається тим, що Туреччина намагається всіляко диверсифікувати свою рекреаційно-туристичну галузь, не обмежуючись лише пляжами та пізнавальним туризмом і намагаючись хоча б трохи позбутися яскраво вираженої сезонності в обслуговуванні туристів, використовуючи ресурси окремих регіонів. На думку автора, із цією метою потрібно створити потужну теоретичну базу, що включає в себе інформацію про ресурси, можливості, передумови і особливості розвитку туризму в усіх регіонах країни без винятку.

За даними Світової ради туризму та подорожей, Туреччина займає третє місце в загальному списку найбільш відвідуваних країн. Щорічно на територію цієї країни з'їжджаються 46% від загального числа туристів усього світу, у тому числі з різних регіонів СНД – 12%.

В сучасному світі туризм розглядається як соціально-економічне явище, яке має прямий і опосередкований вплив на розвиток всієї пов'язаної з ним інфраструктури.

З проблем регіонального туризму існує досить об'ємний пласт недостатньо опрацьованих питань. Для Туреччини в сфері туризму актуальними питаннями залишається просування туристичного продукту на внутрішньому і світовому ринках, інтенсивне дослідження, аналіз та розробка стратегій розвитку туризму в усіх регіонах країни рівномірно (в т.ч. економічно нерозвинених) та максимальне використання туристичного потенціалу кожного.

Туризм є однією з найважливіших сфер співробітництва між Україною і Туреччиною. Кількість українців, що відвідали Туреччину в якості туристів, зросла з 100000 у 2001 році до 1 млн. у 2010 році і постійно зростає. Таким чином, країна повинна представляти новий туристичний продукт, що буде приваблювати все більше число відвідувачів.

Ступінь вивченості теми полягає у тому, що до останнього часу в Туреччині спостерігалась недооцінка ролі всіх економічних регіонів країни та їх внесок в розвиток туризму. Постійно зростаюча увага до проблеми регіональних аспектів економічного і соціального розвитку привела до значного розширення теоретичних та методологічних досліджень в цій сфері. Різноманітним проблемам регіонального туризму присвячені праці українських, російських та турецьких вчених з географії, економіки і історії туризму. В ході роботи було використано дані туристсько-краєзнавчих досліджень, матеріалів та робіт таких авторів, як О. І. Ільїна, Л.Ф. Ходорков, В.І. Данілов, Н.В. Ульченко та ін. Статистичним довідником слугували матеріали науково-практичних конференцій з туризму, дані Державного інституту статистики Туреччини, Комітету статистики, Міністерства культури та туризму, Міністерства закордонних справ Республіки Туреччина.

Автор також спирався на особисті спостереження зроблені під час відвідування країни.

Об'єктом роботи є туристична індустрія Туреччини як основа розвитку національного ринку туристичних послуг.

Предметом дослідження виступають регіональні особливості розвитку туристичної галузі.

Метою роботи є оцінка сучасного стану туризму в економічних регіонах, виявлення можливих диспропорцій та перспектив розвитку.

В процесі дослідження поставлені наступні *завдання*:

- проаналізувати туристичний ринок Туреччини та його місце в економіці країни;
- оцінити внутрішнє та зовнішнє середовище ринкової діяльності країни, яка полягає у визначенні стану розвитку економіки та чинників, що впливають на розвиток туризму;
- оцінити туристсько-рекреаційні ресурси та стан розвитку індустрії туризму країни, що визначає її сучасні можливості та перспективи участі в світовому та регіональному туристичному процесі;
- провести аналіз рівня розвитку економічних регіонів;
- охарактеризувати туристсько-ресурсного потенціалу кожного регіону;
- виявити регіональні диспропорції розвитку туризму.

Методологічна та інформаційна база.

Аналіз в роботі проводиться за чинниками, котрі впливають на розвиток туризму, тобто факторний аналіз розвитку туристичної діяльності в окремих регіонах країни. При аналізі ринку туристичних послуг використовується повний набір показників: натуральні (кількість туристів), вартісні (надходження від туризму), трудові (кількість зайнятих) та локалізаційні (кількість та потужності обслуговуючих підприємств).

Наукова новизна одержаних результатів характеризується такими основними положеннями:

– використання методичних засад виокремлення туристичних регіонів як предмету спостереження, виявлення їх специфічних особливостей та закономірностей функціонування;

– виявлення специфічних особливостей функціонування туризму в регіонах Туреччини в залежності від соціально-економічних та політичних зв'язків, а також – специфіка їх розвитку в залежності від географічного розташування: курортно-туристичні регіони; приморські регіони; гірські регіони; прикордонні регіони (транскордонні регіони та єврорегіони);

Практична значущість результатів дослідження полягає у використанні роботи для теоретико-методологічного обґрунтування механізмів формування та реалізації стратегії розвитку окремого туристичного регіону Турецької республіки.

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РЕГІОНІ

1.1. Оцінка туристського потенціалу території

Всесвітня туристична організація (UNWTO) визначає туристичний регіон як територію, яка має в наявності мережу спеціальних споруд та послуг, необхідних для організації відпочинку, дозвілля чи оздоровлення туристів[20].

Тобто, туристичний регіон може розвивати у себе туризм лише в том випадку, якщо він має всі необхідні ресурси.

Ці наявні та доступні ресурси створюють так званий туристський потенціал. Професійних трактувань терміну потенціал в туризмі не існує, тому його використовують як загальновживаний. У тлумачних, а також у енциклопедичних словниках терміном «Потенціал» (від латинського *potentia* – сила) визначають «джерела, можливості, засоби, запаси, які можуть бути використані для рішення якої-небудь задачі, досягнення певної мети» [30].

Опис потенціалу якого-небудь об'єкту це, як правило, і його оцінка у порівнянні з потенціалом іншого об'єкту. Таким чином, туристський потенціал об'єкту або території – це сукупність належних до нього природних та створених людиною явищ, умов, можливостей, засобів, придатних до формування туристського продукту та здійснення відповідних турів, екскурсій та програм [21].

Індустрія туризму, як сфера господарської діяльності, є дуже складною системою, ступінь розвитку якої залежить від ступеня розвитку економіки країни в цілому, тому що відповідно до економічної теорії жодна система не функціонує у вакуумі, а перебуває в сильно диференційованому економічному середовищі.

Туристський потенціал включає в себе багато компонентів, які доцільно буде поділити на такі основні групи [24]:

- природно-кліматичні компоненти (клімат, ландшафт, екосистеми),
- культурно-історичні ресурси (культурно-історична спадщина, витвори мистецтва, археологічні цінності, традиції, етнос),
- соціально-економічні ресурси.

Природно-кліматичні компоненти (ресурси) – є матеріальною передумовою формування туристичної галузі, її ресурсною базою. Вони потребують бережного використання, охорони і примноження. Все це пов'язано з необхідністю їх кількісної та якісної оцінки, визначення придатності та альтернативності використання в тій чи іншій галузі народного господарства.

Під природно-кліматичними компонентами слід розуміти фактори, речовину і властивості компонентів природного середовища, які володіють сприятливими для рекреаційної діяльності якісними та кількісними параметрами і служать або можуть служити для організації відпочинку, туризму, лікування і оздоровлення людей. До них належать лікувальні та оздоровчі фактори багатocільового призначення (ліси, лікувальні кліматичні місцевості, поверхневі води), лікувальні речовини (мінеральні води, грязі, озокерит), а також рекреаційні властивості гірських і передгірських ландшафтів, заповідних територій [7].

Історико-культурні ресурси – це пам'ятки культури, створені людиною, які мають суспільно-виховне значення, пізнавальний інтерес і можуть використовуватись для задоволення духовних потреб населення.

Соціально-економічні ресурси включають матеріально-технічну, частину матеріального виробництва, яка безпосередньо забезпечує потреби туризму, використовувані об'єкти інфраструктури, а також трудові ресурси, зайняті в туристичному господарстві.

Оцінка ресурсів буває диференційною та інтегральною.

Диференційна оцінка дається кожному окремому ресурсу, його властивості або особливості в межах регіону або країни в цілому. Інтегральна оцінка дається певній ділянці території, яка відрізняється однорідністю і

набором дискретних за розподілом в її межах окремих видів ресурсів. Диференційна оцінка сприяє визначенню об'єму розвитку того чи іншого виду туризму, який базується на даному ресурсі, інтегральна оцінка дозволяє визначити оптимальне співіснування різних видів туризму та рекреації на певній території, з'ясувати обмеження і допустимі навантаження на ландшафт.

При оцінюванні території послідовно оцінюються такі показники, як клімат, рослинність, водойми, рельєф та ін. (Таблиця 1.1).

Таблиця 1.1

Кількісні та якісні показники природних туристських ресурсів

Ресурс	Показник	Одиниця виміру
Клімат	1. Середня температура січня/липня	°С
	3. Вегетаційний період, днів	днів
	4. Абсолютний максимум температур	°С
	5. Абсолютний мінімум температур	°С
	6. Кількість опадів	мм
	7. Висота снігового покриву	мм
	8. Загальна сприятливість кліматичних умов	балів
Води	1. Кількість рік (з довжиною більше 10 км)	одиниць
	2. Загальна довжина рік, в т.ч. суднохідних	км
	3. Кількість великих озер	одиниць
	4. Середня швидкість течії	км/с
	5. Середня глибина рік	м
Гідромінеральні ресурси	Кількість мінеральних родовищ	одиниць
Ландшафти	1. Площа лісів	га
	2. Площа с/х територій	га
	3. Площа територій, що охороняються	га
	4. Кількість природних парків та заповідників	одиниць
	5. Кількість ботанічних та зоологічних садів	одиниць
	6. Естетичність ландшафтів	одиниць

Джерело: [22].

Клімат. Найкращий – сприятливі кліматичні умови протягом 9,5-10,5 місяця: тепле літо і помірно холодна зима з стійким сніговим покривом або спекотне тривале літо і коротка тепла зима без стійкого снігового покриву. Добрий – сприятливі кліматичні умови протягом 7-9 місяців: спекотне і сухе літо і м'яка зима зі стійким сніговим покривом. Задовільний – сприятливі кліматичні умови протягом 3-6,5 місяця: прохолодне дощове літо і м'яка зима

з нестійким сніговим покривом або спекотне засушливе літо і сувора зима. Поганий – сприятливі кліматичні умови менше 3 місяців: спекотне засушливе літо і нестійка зима з незначним сніговим покривом або без нього. Дуже поганий – сприятливі кліматичні умови протягом 1-2 місяців: коротке прохолодне літо і тривала зима або спекотне літо і безсніжна зима [21].

Лісова рослинність. Найкраща сухі соснові, широколистяні, хвойно-широколистяні ліси, а також змішані з домішками субтропічних видів. Добра – сухі темнохвойні листяні, кедрові, дрібнолисті ліси. Задовільна – частково заболочені темнохвойні, листяні і змішані ліси. Погана -притундрові березові рідколісся, далекосхідні листяні ліси в поєднанні з болотними угрупованнями. Дуже погана -заболочені ліси, арктичні і гірські лісотундри, ліси по болотах і невеликі лісові масиви серед лісогосподарських угідь.

Водойми. Найкращі – теплі моря з температурою води вище $+17^{\circ}\text{C}$ протягом 3-4 місяців. Добрі – теплі озера, водосховища, крупні ріки і прохолодні моря з температурою води близько 16°C протягом 2-3 місяців. Задовільні -прохолодні озера, водосховища, річки і холодні моря. Погані - теплі малі ріки, прохолодні великі ріки, холодні озера і водосховища. Вельми погані – холодні водойми і прохолодні малі ріки з температурою води нижче $+12^{\circ}\text{C}$.

Рельєф. Найкращий – гірський (до висоти 2000 м над рівнем моря), передгірський, пересічний: пагорбово-грядовий, ерозійно-розчленований. Добрий – сходинокво пересічний, ерозійно-розчленований. Задовільний – пагорбовий, слабо пересічний. Поганий – площинно-пагорбовий. Вельми поганий – площинний і гірський (важкодоступні місцевості).

Поняття туристського потенціалу слід відрізняти від поняття «потенціал для розвитку сфери туризму в регіоні», під яким розуміється сукупність взаємодіючих і взаємозалежних потенціалів регіону і зовнішніх по відношенню до регіону потенціалів, які можуть бути використані для розвитку сфери туризму в регіоні [24].

Розглядаючи структуру потенціалів регіону, що використовуються в сфері туризму, необхідно виділити ті, формування і розвиток яких забезпечить його сталий розвиток. Ці потенціали формуються і розвиваються під впливом потенціалу потреб туристів, який диктує і ступінь використання потенціалу можливостей регіону. Саме потенціал потреб є джерелом і рушійною силою розвитку туризму в регіоні, на нього повинні бути орієнтовані всі інші потенціали [18].

Нижче розкривається сутність формування і ефективного використання основних потенціалів.

Економічний потенціал визначається як можливість розширеного відтворення корисних (суспільно необхідних) елементів і їх властивостей для цілей сталого розвитку туризму.

Організаційний потенціал може бути розглянуто у двох аспектах: як структурний потенціал і як потенціал функції управління. Структурний потенціал визначає ієрархію системи, її зв'язки, роль і місце кожної структурної одиниці. Сполучною ланкою між туристами і сферою послуг (туризмом) є інформаційний потенціал, на основі якого формується потенціал управління.

Процес формування та розвитку інформаційного потенціалу зазвичай визначається цільовими установками і включає збір, аналіз, переробку, класифікацію інформації і прийняття рішень на основі обробленої інформації.

Кращою основою для оцінки туристського потенціалу території, на думку більшості географів, є ландшафтна карта, так в цьому випадку об'єктами оцінки служать синтетичні одиниці – природні територіальні комплекси. Ранг одиниці визначається масштабом дослідження на відповідних йому картах: в дрібному масштабі – фізико-географічні провінції, в середньому масштабі – райони, ландшафти або їх великі частини – місцевості, у великому масштабі – урочища та фації.

До оцінки приступають після складання схем обмежень рекреації і туризму, що враховують як природні, так і господарські лімітуючі фактори. Прикладами лімітуючих факторів можуть бути дискомфортність клімату, велика ймовірність зустріти хижих, небезпечних тварин, несприятливі мікрокліматичні умови для санаторно-курортного лікування, дефіцит пляжів, води, території для забудови і т.д. Зони впливу міст і промислових об'єктів, місця розробки корисних копалин, контури сільськогосподарських угідь і т.п. не входять до території, що підлягають оцінці.

На заключному етапі вибирається форма оцінки. До теперішнього часу склалося дві взаємозамінні форми оцінок: якісна й бальна. Сильна сторона якісних оцінок полягає в тому, що вони дозволяють логічно обґрунтувати оцінні ознаки на основі аналізу генезису та морфологічної структури природних територіальних комплексів. Крім того, до них вдаються для визначення «ваги» чинника при використанні математичних методів. Відмінною рисою бальних оцінок є стислість висловлювання і можливість зіставлення [21].

Метод туристського бонітування території, тобто оцінка за сумою балів, знайшов широке застосування в географії туризму. Він полягає в тому, що окремі властивості територіальної одиниці, що мають неоднакову цінність, отримують відповідне число пунктів згідно з обраною шкалою. Таким чином, різні «якості» приводяться до спільного знаменника, а підсумовування пунктів дає синтетичну оцінку даної просторової одиниці з точки зору її туристської привабливості. Метод туристського бонітування території постійно вдосконалюється.

Факт територіальної вибіркості відпочиваючих і туристів загальновідомий. Туристські заняття можуть бути реалізовані тільки в тому випадку, якщо між їх характером та властивостями географічних ландшафтів існує певна відповідність. Чим різноманітніша в природному відношенні туристська зона, чим більше природних елементів вона включає, тим для більшого числа видів туристської діяльності вона придатна. Число видів цієї

діяльності рівнозначне числу функцій місцевості. Під функцією місцевості розуміється здатність природного комплексу надавати відпочиваючим можливість заняття різними видами туристської діяльності. Знаючи суму функцій туристської місцевості, можна вивести її коефіцієнт придатності.

Вихідними матеріалами для оцінки такої місцевості з використанням коефіцієнта придатності служать ландшафтна карта, природно-ландшафтна характеристика і сума можливих туристських функцій досліджуваного регіону.

Програма робіт з оцінки туристської місцевості з використанням коефіцієнта придатності включає наступні етапи [27]:

- вивчення і підсумовування можливих видів туристської діяльності в регіоні;
- аналіз зібраного матеріалу, що характеризує туристську місцевість і прилеглі до неї території; при цьому природні компоненти аналізуються окремо і в сукупності;
- вивчення можливостей для здійснення різноманітних видів туристської діяльності в даній місцевості;
- визначення суми функцій туристської місцевості;
- визначення коефіцієнта придатності даної місцевості.

Для оцінки туристичного потенціалу території використовують також методи економічної оцінки туристських ресурсів з урахуванням механізму утворення диференційованої ренти, порівняння обсягу експлуатаційних витрат на освоєння ресурсів одного типу, супутнього економічного ефекту від туристського обслуговування в сфері матеріального виробництва, обсягу наданих послуг і прибутку, одержаного від експлуатації цих ресурсів.

Використання природних ресурсів з метою відпочинку і туризму має здійснюватися відповідно до прийнятих норм антропогенного навантаження на природні комплекси. Розрізняють два підходи до встановлення цих норм: біологічний і психологічний. Відповідно з першим підходом допустима норма навантаження вимірюється кількістю осіб на 1 га, яку може витримати

природний комплекс без втрати біологічних властивостей. Значення цього показника неоднакові для різних природних комплексів і залежать від їх ступеня стійкості до антропогенного впливу, наприклад, витоптування, ущільнення ґрунту, пошкодження коренів.

Другий підхід до встановлення норм туристського навантаження на природні комплекси базується на тому, що людина на відпочинку потребує психологічний комфорт. У середньому психологічно допустиме навантаження становить 0,5-1 чол./га. Ресурси відпочинку і туризму виступають елементами і різними поєднаннями не тільки природного, але і антропогенного (культурного) ландшафту. До культурно-історичного потенціалу відносяться історичні пам'ятники, меморіальні місця, народні промисли, музеї та інші об'єкти матеріальної та духовної культури. Культурно-історичні ресурси в різних формах залучені в систему туристського обслуговування. Дві з них – організація музеїв та екскурсійно-туристських маршрутів – набули найбільшого поширення.

Оцінка культурно-історичних ресурсів, зокрема екскурсійних, окремих регіонів і маршрутів проводиться з використанням наступних методичних прийомів [11]:

1. Визначення щільності екскурсійних об'єктів на одиницю площі території, їх чисельності та структури по територіальним осередкам (адміністративним, економічним) і туристським центрам.

2. Бальна оцінка екскурсійних об'єктів з позиції організаторів відпочинку та туризму за основними показниками (пізнавальна цінність, популярність, аттрактивність, виразність, медико-географічні властивості навколишньої території). Оціночні шкали розробляються за кожним показником шляхом ранжирування якісних характеристик об'єкта.

3. Розрахунок екскурсійного потенціалу об'єкта шляхом визначення необхідного і достатнього часу для його огляду. Складання типологічної таблиці з середніми нормами часу на огляд певних видів об'єктів.

4. Оцінка атрактивності екскурсійних трас і маршрутів з урахуванням культурно-історичних об'єктів, розташованих не тільки на трасі, але і в прилеглих зонах.

Оцінка атрактивності може проводитися з метою визначення пріоритетності для розвитку туризму тих чи інших регіонів, для цього доцільно розрахувати індекс атрактивності за формулою:

$$K_i = \Pi M_i / \Pi n_i, \quad (1) \quad [24, \text{С. 168-181}]$$

Де K_i – індекс атрактивності i -ї зони;

ΠM_i – кількість пам'яток (екскурсійних об'єктів I та II категорій на території i -ї зони);

Πn_i – кількість історичних населених пунктів на території i -ї зони, де зосереджені екскурсійні об'єкти (I та II категорій).

Для порівняння та ранжування відповідних територій за їх атрактивністю при формуванні системи туризму в межах районів, областей та регіонів (груп областей), слід визначати середньорозрахунковий індекс атрактивності по адміністративно-територіальній одиниці в цілому за формулою:

$$K_{\text{ср}} = \sum_{i=1}^n \Pi M_i / \sum_{i=1}^n \Pi n_i = \Pi M_p / \Pi n_p, \quad (2) \quad [24, \text{С. 168-181}]$$

де $K_{\text{ср}}$ – індекс атрактивності (середньорозрахунковий); ΠM_p – кількість об'єктів історико-містобудівної спадщини, придатних для туризму і екскурсій (I та II категорій) на території регіону (області, району); Πn_p – кількість історичних населених пунктів на території регіону (області, району), де зосереджені пам'ятки – екскурсійні об'єкти (I та II категорій); n – кількість атрактивних зон в регіоні (області, районі).

Для комплексної оцінки індексів атрактивності зон групового розміщення об'єктів історико-містобудівної спадщини на території адміністративних районів та областей, а також регіонів (груп областей) доцільно проводити порівняння розрахункових даних згідно з таблицею.

Таблиця 1. 2

Таблиця комплексної оцінки індексів атрактивності

Місце розташування пам'яток	Кількість пам'яток – екскурсійних об'єктів (Пм)	Кількість історичних поселень (Нп)	Індекс атрактивності зони (К)
На території відповідних зон, у тому числі: Зона 1	$Пм_1$	$Нп_1$	$К_1$
Зона 2	$Пм_2$	$Нп_2$	$К_2$
Поза територією зон (локальні об'єкти)	$Пм_3$	-	-
Разом по регіону (області, району)	$Пм_Р$	$Нп_Р$	$К_{сер}$

Джерело: [24, С. 168 – 181].

На основі порівняння індексів атрактивності територій за культурним потенціалом, а також з урахуванням природних особливостей, характеру розселення встановлюється рейтинг окремих зон з погляду пріоритетності їх цільового використання для розвитку туризму та відпочинку. При цьому атрактивність територій оцінюється за класами:

- I клас ($К_1 > К_{сер}$) – особливо сприятливі умови;
- II клас ($К_1 = К_{сер}$) – сприятливі умови;
- III клас ($К_1 < К_{сер}$) – малосприятливі умови.

Найбільш перспективними визначаються зони I та II класів, де при наявності цінних пам'яток і значної їх кількості найменше точок їх локалізації, що важливо для огляду та екскурсій і організації пішохідних зв'язків; крім того найбільш привабливими є і ті зони, де розташовані мальовничі ландшафтні комплекси. Зони III класу слід відносити до резервних, де повинні здійснюватись комплексні відновлювальні заходи для підготовки як історико-містобудівних, так і природно-заповідних об'єктів з метою подальшого використання в цілях туризму.

Оцінка культурно-історичних ресурсів починається з їх обліку та характеристики: зазначення назви об'єкта, його місця розташування зі схемою, маркування, власника, літературних та інших джерел відомостей, короткого опису об'єкта. Важливим етапом оцінки є типологія культурно-

історичних ресурсів по туристській значущості, яка залежить від інформативності об'єкта і вимірюється часом його огляду. В якості підстави типології вибираються ознаки, що відображають тривалість огляду: ступінь організації об'єкта для показу і місцезнаходження екскурсантів по відношенню до об'єкта огляду.

За ступенем організації для показу об'єкти поділяються на спеціально організовані (музеї, монументи тощо) і неорганізовані (панорама міста, перспектива вулиці і т.п.). Організовані об'єкти вимагають більше часу на огляд, оскільки психоемоційний сприйняття об'єкта і контакт з ним є метою огляду і складають основу екскурсії. Неорганізовані об'єкти служать фоном при проведенні екскурсії, який охоплюється одним поглядом без детального розгляду.

Економічна оцінка культурно-історичних ресурсів відрізняється специфікою і вимагає обережного підходу. Так, будь-які оцінки, засновані на рентному підході, в даному випадку неприйнятні. При оцінюванні враховується прямий ефект від експлуатації культурно-історичних об'єктів (плата за вхід, за екскурсійне обслуговування) і прихований економічний ефект від виконання ними пізнавальної і виховної функцій.

Останнім часом у вітчизняній (СНД) і зарубіжній спеціальній літературі порушується питання про необхідність комплексної оцінки туристського потенціалу території – всіх ресурсів і умов розвитку туризму, які надають індивідуальність кожному туристському району. Інакше кажучи, назріла необхідність розробки поняття «сукупний туристський потенціал» та критеріїв його визначення.

Інтегральна оцінка туристського потенціалу будь-якого об'єкта або території конвенціональна, оскільки вона неминуче включає якісні показники і може отримати осмислене трактування тільки в порівнянні з оцінкою потенціалу іншого об'єкта. Це означає, по-перше, що залежно від детальності прийнятої шкали необхідно при оцінюванні мати в полі зору як мінімум п'ять або сім об'єктів і, по-друге, що потрібно завжди чітко визначати в межах

якого регіону виконуються оцінка і порівняння потенціалів. Адже від цієї обставини очевидним чином залежить розстановка вищих і нижчих оціночних балів.

Величина потенціалу – кількісне вираження сукупності цих груп компонентів. Кількісна оцінка загального туристського потенціалу повинна включати в себе оцінку всіх потенціалів окремих ресурсів, багато з яких самі по собі є досить складними.

У якості територіальних одиниць можна взяти адміністративні області, райони країни. Оцінка потенціалу районів проводиться відносно один одного, а не ізольовано, що дозволяє визначити частку кожної території, як окремого компонента, так і в загальному туристському потенціалі території.

Інтегральна оцінка туристського потенціалу необхідна для порівняння особливостей туристського освоєння території і розробки програми туристського регулювання. Оцінку складових туристського потенціалу можна проводити індексним методом для окремих показників за наступною формулою:

$$I = \frac{X - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}}, \quad (3) \quad [24, \text{С. 168-181}]$$

де X – величина показників досліджуваних величин.

Кількість показників, що складають блоки туристського потенціалу, може бути не однакова. Поєднання туристських ресурсів на певній території здійснюють різний вплив на інтенсивність рекреаційної діяльності і на задоволення рекреаційних потреб населення.

Інтегральний показник, розраховується для класифікації і картографування результатів оцінки туристського потенціалу території. Показник являє собою суму проміжних індексів з урахуванням поправочних коефіцієнтів [24].

$$\Delta I = (I_1 * 0,25) + (I_2 * 0,25) + (I_3 * 0,25) + (I_4 * 0,25), \quad (4) \quad [24]$$

де ΔI – інтегральний показник;

I_1 – проміжний індекс природного потенціалу;

I_2 – проміжний індекс забезпеченості історико-культурного потенціалу;

I_3 – проміжний індекс забезпеченості туристкою інфраструктурою;

I_4 – проміжний індекс транспортної складової;

0,25 – поправочні коефіцієнти забезпеченості ресурсами.

За допомогою методики інтегральної оцінки потенціалу території можна об'єктивно визначити територіальні відмінності в забезпеченості окремих районів (регіонів) компонентами туристського потенціалу, що в свою чергу дозволяє використовувати її для рішення питань районування та територіального планування індустрії туризму в регіонах.

1.2. Аналіз соціально-економічних передумов розвитку туризму

Туризм став реальним фактом економіки будь-якої країни. Історично склалося так, що сучасний туризм став результатом появи та еволюції подорожей. Люди подорожували завжди й залишали записи про свої мандрівки.

Розвиток індустрії туризму все більш наполегливо вимагає наукових досліджень. В усьому світі створюються наукові підрозділи (лабораторії, відділи і навіть інститут туризму), які розробляють різні аспекти розвитку такої галузі економіки, як туризм [9].

В цій області складаються два напрямки:

- прикладні дослідження (оцінка попиту з метою виявити можливості залучення туристів в той чи інший район, порівняльна оцінка туристичних ресурсів, розробка проектів комплексного розвитку окремих районів туризму і т. д.);
- теоретичні (загальний аналіз проблем і перспектив розвитку індустрії туризму, аналіз географії туристичних потоків та факторів, що визначають їх інтенсивність, методологія оцінки ресурсів попиту і ефективності капітальних вкладень).

До економічного середовища, що виявляє істотний вплив на розвиток туризму як системи, належать такі складові:

1) географічне положення і внутрішньополітичне становище:

- Фізико-географічне положення країни;
- Положення країни щодо вогнищ культури, релігій, цивілізацій;
- Наявність міжнародних транспортних розв'язок;
- Участь країни у військово-політичних та економічних блоках;
- Положення країни щодо вогнищ війни і конфліктів, держав з нестабільною економічною ситуацією;

2) Рівень соціально-економічного розвитку:

- Соціально-економічний тип країни;
- Величина ВВП на душу населення;
- Темпи економічного зростання;

На розвиток туризму, як і будь-якого іншого економічного виду діяльності, впливає цілий ряд факторів. Досвід систематизації даних факторів, запропонований В.С. Преображенським, В.І. Азаров, І.В. Зоріним дозволяє розділити їх на дві групи:

- чинники, що генерують суспільні потреби в туризмі;
- фактори, що реалізують рекреаційні потреби в туризмі

Для того, щоб визначити ступінь впливу того чи іншого соціально-економічного чинника на розвиток туризму, необхідно мати хоча б наближене поняття про те, що кожен з них представляє. Нижче представлена класифікація даних факторів, а також загальна характеристика класів факторів і коротка характеристика кожного з них. Фактори, що впливають на соціально-економічні передумови розвитку туризму можна розділити на генеруючі та реалізуючі (Таблиця 1.3).

До основних факторів, що впливають на соціально-економічні передумови розвитку туризму можна віднести ті, що генерують громадські потреби в туризмі. Генеруючі фактори породжують попит на різноманітні форми відпочинку, визначають розвиток системи, циклів рекреаційної

діяльності. Діє на макрорівні, визначаючи структуру рекреаційного господарства. Генеруючі фактори можуть бути територіально локалізовані, визначати територіальний поділ праці в сфері відпочинку і туризму, закріплювати рекреаційні функції за певними районами і місцевостями.

Таблиця 1.3

Фактори соціально-економічних передумов розвитку туризму

Генеруючі	Реалізуючі
1. Розвиток суспільного виробництва	1. Зростання матеріального і культурно-освітнього рівня
2. Трудова діяльність	2. Зростання фонду вільного часу
3. Потреба у відновленні працездатності та здоров'я	3. Розвиток транспорту і комунікацій
4. Урбанізація	4. Розширення сфери обслуговування

Джерело: [20].

Разом з тим вони носять і нелокалізуючий характер, впливаючи на рекреаційні господарства в цілому, на народногосподарському рівні, так як пов'язані з суспільно-економічними процесами функціонування всього народногосподарського комплексу.

У групі генеруючих факторів визначальну роль грають:

1. розвиток суспільного виробництва;
2. трудова діяльність;
3. потреба у відновленні працездатності та здоров'я.

Рекреаційні потреби формуються в залежності від соціально-економічних умов життя в країні і є ключовим чинником розвитку туризму. Розвиток суспільного виробництва і трудова діяльність: ці два фактори тісно пов'язані один з одним. Зростання рекреаційних потреб і розвиток туризму визначаються також і розвитком матеріального виробництва. Розвиток нових технологій і автоматизація виробництва ведуть до корінного перетворення життєдіяльності, зниження фізичних навантажень. Розширення виробництва передбачає зайнятість все більшої кількості працездатного населення у виробничій сфері.

Потреба у відновленні працездатності та здоров'я: зниження фізичної активності в процесі трудової діяльності посилюється незбалансованим

харчуванням, коли надмірне споживання їжі поєднується з недостатньою фізичною активністю людини і надходження калорій перевищує витрати. У цілому гіподинамія і переїдання поглиблюються шкідливими звичками суспільства споживання (алкоголізм, тютюнопаління та ін) Ці причини призводять до скорочення тривалості життя, висуваючи рекреаційну діяльність в якості необхідної умови життєдіяльності [32].

Урбанізація: формує специфічний міський спосіб життя, веде до утворення великих міст і агломерацій. Урбанізація внесла значний внесок у поліпшення матеріальних і культурних умов життя населення, перетворила структуру життєдіяльності. Разом з тим процес урбанізації призводить до зміни природних умов життя, ізолює людину від природного оточення, змінює кліматичні, атмосферні та інші природні процеси, що в ряді випадків негативно впливає на здоров'я людини. Висока щільність населення, велика кількість інформації, висока частота міжособистісних контактів, значні транспортні переміщення є причинами так званого стресу

Разом з тим, фактори, що реалізують рекреаційні потреби в туризмі, сприяють залученню широких мас населення в різноманітні форми туризму; пов'язані з природними і культурно-історичними ресурсами туризму, а також соціально-економічними умовами життя населення [22].

До групи реалізуючих факторів динамічного розвитку туризму, сприяють широкій участі населення в різноманітних формах активного відпочинку і туристських подорожей входять:

1. зростання матеріального і культурно-освітнього рівня життя;
2. зростання фонду вільного часу;
3. розвиток транспорту і комунікацій;
4. розширення сфери обслуговування;
5. розширення фонду рекреаційних територій

Матеріально-економічні умови людей найтіснішим чином пов'язані з рівнем розвитку туризму, а саме з таким фактором як зростання/зменшення доходів населення визначають структуру туристського потоку.

Тим не менш, виїзний туризм в світі користується великою популярністю. Причин цього досить багато [29]:

1. Сприятливі для відпочинку кліматичні умови;
2. Висока якість обслуговування;
3. Широкий спектр послуг;
4. Пізнавальні цілі;
5. Якісне оздоровлення (морська вода, гарячі джерела, бруду, тощо).

Високий рівень розвитку суспільства безперервно пов'язаний з рівнем освіченості і високої духовної культурою населення. Розвитку туризму сприяє зростання культурно-освітнього рівня життя. За даними досліджень, з підвищенням рівня освіти зменшується частка осіб, які проводять відпочинок будинку

Вільний час є однією з умов життя діяльності, сприяючи реалізації рекреаційних потреб і розвитку туризму. Вільний час – це частина неробочого часу, в рамках якого відбувається відновлення і розвиток фізичних, інтелектуальних і духовних сил людини. вільний час у соціально-економічній та географічній літературі цю частину прийнято називати рекреаційним часом. Сучасна діяльність людини при обмеженій руховій активності супроводжується надмірним емоційним напруженням, щоб відновити сили потрібно неодмінно відпочити. Більшість людей проводять свої відпустки (вихідні та святкові дні), виїжджаючи за місто, в іншу країну.

Матеріальною основою розвитку і розширення туристського руху є транспорт. Специфічна риса транспортних зв'язків – їх інтеграційний характер. Оскільки вони об'єднують окремі країни і регіони в єдине ціле. Для туризму особливо важливим є забезпечення зв'язків між місцевими, національними та міжнародними засобами пересуваннями, щоб туристське пересування не мало розривів транспортних сполучень.

Розвиток транспорту в туризмі відбувається в наступних напрямках: розвиток його матеріально-технічної бази; вдосконалення організації та

управління системи транспортного обслуговування. Розширення сфери обслуговування веде до збільшення організованого і в'їзного туризму.

Аналізуючи соціально-економічні передумови розвитку туризму, слід зупинитися і на факторах, які гальмують його зростання. Зокрема, в доповідях на Всесвітній конференції по туризму відмічалось, що циклічні і структурні кризи, інфляція, ріст безробіття, порушення умов товарообміну, а також відсутність планування використання природних і трудових ресурсів є факторами, які негативно впливають на зростання міжнародного туристичного обміну.

В результаті досліджень міжнародні експерти з туризму дійшли висновку, що туризм менше, ніж інші галузі економіки, відчуває на собі вплив економічної кризи, яка може протягом певного часу лише частково уповільнити його розвиток [35].

1.3. Оцінка рівня розвитку туристичної індустрії

Туристичну індустрію можна розглянути як сукупність готелів чи інших засобів розміщення, засобів транспорту, об'єктів громадського харчування, об'єктів і засобів розваги, об'єктів освітнього, ділового, оздоровчого, спортивного та іншого значення, організацій, які здійснюють туристичну діяльність, організацій, які представляють послуги гідів-перекладачів. В силу ряду причин індустрія туризму, що розглядається в якості галузі, рідко удостоюється такої уваги зі сторони суспільства, яке відповідало б її ролі в економічній діяльності. Одна з головних причин – відсутність правильно організованого статистичного обліку туристичної діяльності, коли економічні показники туризму «розчиняються» у даних других галузях народного господарства [37].

Оцінка рівня розвитку туристичної індустрії може проводитися за методиками, які включають оцінку внутрішнього та зовнішнього середовища туристичної діяльності, що полягає у визначенні стану розвитку та чинників,

які впливають на туристичну галузь, оцінку туристсько-рекреаційних ресурсів досліджуваної місцевості та ін. (Таблиця 1.4)

Таблиця 1.4

Загальні показники розвитку туристської індустрії

Галузь	Показники	Одиниці виміру
Готельна сфера	1. Кількість готелів та інших місць тимчасового проживання	одиниць
	2. Кількість номерів готелів	одиниць
	3. Загальна площа номерів готельного фонду	м ²
	3. Кількість дитячих спортивних та оздоровчих таборів	одиниць
	4. Кількість санаторіїв та пансіонатів з лікуванням	одиниць
	5. Кількість будинків і пансіонатів відпочинку	одиниць
Галузь харчування	6. Кількість баз та інших закладів відпочинку	одиниць
	1. Кількість підприємств індустрії харчування	одиниць
Транспортна сфера	2. Наявність підприємств харчування, які надають блюда інших держав	балів
	1. Кількість аеропортів в області	одиниць
	2. Можливість оренди літаків або гелікоптерів	так чи ні
	3. Довжина автомобільних трас	км
	4. Якість автомобільних доріг	балів
	5. Довжина залізничних шляхів	км
	6. Якість залізничної інфраструктури	балів
Туристичні агентства	7. Кількість морських портів	одиниць
	1. Кількість тур агентів та тур агентів	одиниць
Інформаційна сфера	2. Середня кількість працівників	чоловік
	1. Доступність Інтернету	балів
	2. Доступність інформації по туризму на території	балів
Сфера розваг	3. Надійність мобільного зв'язку	балів
	1. Чи проводиться видача ліцензій на охоту	так чи ні
	2. Чи проводиться видача ліцензій на риболовство	так чи ні
	3. Кількість лижних трас	одиниць
	4. Кількість іподромів	одиниць
	5. Кількість шкіл верхової їзди	одиниць
	6. Кількість казино	одиниць
	7. Кількість спортивних шкіл	одиниць
	8. Кількість полів для гри в гольф	одиниць

Джерело: [22].

Основною одиницею виміру рівня розвитку туристичної індустрії та рівня розвитку туристичної діяльності є турист як особа, що подорожує з різною метою терміном від 24 годин до одного року без здійснення оплачуваної діяльності і з зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін. У статистичному обліку туристи

класифікуються за видами туризму (внутрішній, виїзний і в'їзний) і за віком (дитячий, підлітковий, молодіжний та інший "третій вік") [21].

Рівень розвитку туризму в країні або регіоні виражається туристичними потоками.

Туристичний потік – це постійне прибуття туристів у країну (регіон) або виїзд туристів за кордон за певний період часу.

До показників туристичного потоку відносяться:

- загальна кількість туристів, у тому числі організованих і самодіяльних;
- кількість туроднів, що розраховується за формулою:

$$ТД = Ч_{тур} \times t, \quad (5) \quad [21]$$

де ТД- кількість туроднів; $Ч_{тур}$ – чисельність туристів; t – середня тривалість перебування одного туриста в даній країні (регіоні), дні.

Середня тривалість перебування одного туриста у визначеному місці розраховується за середнім арифметичним.

Особливе значення для оцінки рівня розвитку туризму в країні або регіоні мають показники охоплення туризмом свого населення, які характеризують інтенсивність туристичних потоків. Ці показники виступають у двох видах: нетто- і бруutto-інтенсивність туристичних потоків.

Нетто-інтенсивність розвитку туризму розраховується за формулою

$$K_{н}^{ч} = \frac{Ч_{тур}}{Ч_{нас}} \times 100, \quad (6) \quad [21]$$

де $K_{н}^{ч}$ – коефіцієнт нетто-інтенсивності туристичних потоків, %; $Ч_{тур}$ – чисельність того населення країни (регіону), яке здійснило хоча б одну туристичну подорож за рік або за інший період часу, тобто кількість туристів; $Ч_{нас}$ – загальна чисельність населення країни (регіону) за той самий період.

Цей показник означає, яка частка (%) населення країни (регіону) або якої-небудь демографічної групи здійснила хоча б одну туристичну поїздку за рік, чи за інший період часу, наприклад сезон.

Показник інтенсивності брутто (K_{in}^{br}) означає, скільки туристичних подорожей і припадає в середньому на одного жителя країни (регіону) за який-небудь період. При розрахунках використовується формула

$$K_{in}^{br} = \frac{N_{tur}}{q_{нас}} \times 100, \quad (7) \quad [21]$$

де N_{tur} – загальна кількість туристичних подорожей, зроблених населенням країни (регіону) за певний період часу.

Показник брутто-інтенсивність по-іншому називається "частота туристичних поїздок" населення країни (регіону) або окремої демографічної групи.

Сезонність попиту на туристичні послуги викликає нерівномірність туристичних потоків, оцінка яких кількісно виражається різними коефіцієнтами. На практиці застосовується три способи розрахунків коефіцієнтів нерівномірності туристичних потоків.

При першому способі використовується така формула:

$$K_{nr} = \frac{T_{Dmax}}{T_{Dmin}} \quad (8) \quad [21]$$

де K_{nr} – коефіцієнт нерівномірності туристичного потоку;

T_{Dmax} – кількість туроднів за період (найчастіше за місяць) з максимальним туристичним потоком;

T_{Dmin} – кількість туроднів за період з мінімальним туристичним потоком.

При другому способі кількість туроднів за період з максимальним потоком туристів зіставляється з річною кількістю туроднів:

$$K_{nr} = \frac{T_{Dmax}}{T_{Dr}} \quad (9) \quad [21]$$

де T_{Dr} – річна кількість туроднів.

При третьому способі визначається, у скільки разів інтенсивність туристичних потоків протягом місяця з максимальним туристичним потоком перевищила середньомісячну інтенсивність туристичних потоків (середньомісячну кількість туроднів)

$$K_{nr} = \frac{TД_{max}}{TД_{ст}} \quad (10) \quad [21]$$

де $TД_{ст}$ – середньомісячна кількість туроднів за рік.

Крім показників, що характеризують туристичні потоки, розвиток туристичного бізнесу оцінюється макроекономічною та соціальною ефективністю. Такі показники ефективності туризму характеризують внесок туризму у створення робочих місць, у валовий внутрішній продукт (ВВП) і національний дохід країни. Вони виражають частку доходів від туризму в експорті та частку витрат на туризм в імпорті країни, охоплюють мультиплікаційний ефект туризму, який впливає на соціально-культурний рівень населення [28].

Відповідно до рекомендацій Статистичної комісії ООН мультиплікативний ефект туризму більш ніж в 60 країнах світу оцінюється за допомогою сателітних рахунків – Tourism Satellite Account (TSA), які дозволяють розрахувати частку туризму у ВВП, зайнятості, інвестиціях, доходи бюджету. Сателітні рахунки представляють собою набір статистичних показників, які призначені для поглибленого вивчення будь-якої окремої економічної проблеми. Показники сателітних рахунків, як правило, методологічно узгоджені з іншими показниками системи національних рахунків, однак, при необхідності, допускаються деякі відхилення від загальних стандартних підходів, що стосуються в основному галузевих класифікацій, розширення меж статистичних вимірювань, умовних поправок до стандартних макроекономічних показників.

Сателітні рахунки туризму припускають розрахунок наступних специфічних макроекономічних агрегатів [21]:

- додана вартість туристичної індустрії;
- туристська додана вартість;
- туристський валовий внутрішній (регіональний) продукт.

Методологією сателітних рахунків рекомендується також проводити розрахунок додаткових макроекономічних показників:

- зайнятість, зумовлена туризмом;
- інвестиції в основні засоби (валове нагромадження);
- туристське колективне споживання (неринкові послуги уряду);
- сукупний туристський попит.

З цих показників тільки перший має достатню методологічне підкріплення, методологія розрахунку інших знаходиться в стадії формування.

Лідерами в розробці сателітних рахунків туризму є Канада та Норвегія, які змогли розробити та впровадити такі рахунки в практику статистичної діяльності, причому Канада представила перші результати на Міжнародній конференції зі статистики туризму в Оттаві в 1991 році. У ряді країн світу за рекомендацією Всесвітньої туристської організації зараз ведеться розробка сателітних рахунків туризму. Такі роботи розпочато Євростатом у 1997 році. Рекомендовано розробляти наступні сателітні рахунки туризму [22]:

- 1) рахунок виробництва в туризмі;
- 2) попит на туристський продукт;
- 3) виробництво доданої вартості в туризмі;
- 4) зайнятість в туризмі;
- 5) характеристика відвідувачів;
- 6) інвестиції в туризмі;
- 7) основний капітал в туризмі та ін

Побудова сателітних рахунків принципово змінює обсяг і структуру інформації, узагальнюється на рівні регіону (субрегіону), яка необхідна для формулювання цільових показників регіонального планування і управління. Показники сателітних рахунків дозволяють розрахувати мультиплікативний ефект розвитку індустрії туризму. Сутність теорії мультиплікатора полягає в підтвердженні того, що туристські витрати є не тільки результатом споживання послуг і товарів підприємств індустрії туризму, але самі підприємства також споживають послуги і товари інших підприємств різних галузей, необхідні для виробництва.

Основною відмінністю TSA є врахування не тільки генеруючих доходів, а й облік впливу туристичної галузі на зайнятість населення [79].

За допомогою TSA можна враховувати грошові потоки, генеровані не тільки безпосередньо туристської галуззю (кількість перетинів кордону, види транспорту, вибраної для подорожі, мету поїздки і т.д.), але й пов'язаних з нею різних галузей економіки (продаж сувенірів, громадське харчування, індустрія розваг, підприємства культури, торгівлі і т.д.).

До найважливіших показників оцінки туристичної діяльності суб'єктів підприємництва можна також віднести:

- кількість обслужених туристів та екскурсантів
- дохід від реалізації туристичних послуг;
- прибуток від туристичної діяльності;
- рентабельність туристичної діяльності.

Ефективність туристичної діяльності проявляється в мінімізації сукупних витрат і підвищенні прибутковості туристичних підприємств, а також в отриманні додаткових вигод суб'єктами підприємництва поза туристичною сферою діяльності.

Особливого значення набуває нині оцінка якості обслуговування туристів, побудована на основі таких вимог: комфортність перевезень та інших послуг; широта асортименту та рівень якості послуг на всьому шляху подорожування.

Конкурентні позиції країни (регіону) на світовому, макрорегіональному та регіональному ринках забезпечуються самим внутрішнім середовищем туристичної діяльності.

В даний час істотно зростає роль держави в підвищенні конкурентоспроможності національного туристського комплексу шляхом непрямого впливу. У зв'язку з цим найважливішим напрямком діяльності туристської політики виступає підвищення конкурентоспроможності туристського комплексу шляхом стимулювання розвитку основних джерел конкурентних переваг [51].

Сама ж оцінка конкурентоспроможності країни на світовому туристичному ринку дає можливість прогнозувати та співставляти показники розвитку індустрії, .

Конкурентоспроможність – здатність товару або послуги витримати порівняння з аналогічними товарами і послугами інших виробників при збереженні середньоринкової ціни.

Аналіз місця країни на світовому туристичному ринку доцільно проводити за індексом конкурентоспроможності в туризмі (TheTravel & Tourism Competitiveness Index), що складається експертами Всесвітнього економічного форуму в Давосі спільно з Міжнародною асоціацією авіап перевезень (IATA), Всесвітньою радою з подорожей і туризму (WTTC) і Всесвітньою туристичною організацією ООН (UNWTO) [31].

Індекс туристичної конкурентоспроможності (TTCI) варіюється від 1 до 6 балів (від вкрай низького до дуже високого). Цей загальний індекс складається з 3-х основних підіндексів. Кожен з підіндексів ділиться на 4-5 базових складових [79]:

- нормативно-правова база країни (політичні норми і правила, екологічна безпека, безпека громадян, здоров'я та гігієна, ступінь пріоритету розвитку туризму);
- бізнес-середовище та інфраструктура (інфраструктура цивільної авіації, інфраструктура наземного транспорту, туристична інфраструктура, розвиток комунікацій та інформаційних ресурсів, цінова політика у сфері туризму);
- людські, культурні і природні ресурси (людські ресурси, привабливість подорожей і туризму в країні, природні ресурси і культурні ресурси)

Базові складові індексу конкурентоспроможності включають в себе 14 критеріїв оцінки:

- 1) якість нормативної бази, що регулює розвиток туризму;
- 2) екологічна стійкість;
- 3) безпеку;

- 4) якість системи охорони здоров'я та рівень гігієни;
- 5) пріоритетність туризму та подорожей;
- 6) інфраструктура для повітряного транспорту;
- 7) інфраструктура для наземного транспорту;
- 8) туристична інфраструктура;
- 9) інформаційна та телекомунікаційна інфраструктура;
- 10) цінова конкурентоспроможність у сфері подорожей і туризму;
- 11) людські ресурси;
- 12) близькість для подорожей і туризму;
- 13) природні ресурси;
- 14) культурні ресурси.

Розвинена туріндустрія сприяє зайнятості, підвищує національний дохід і покращує платіжний баланс [36].

Таким чином, сектор є важливою рушійною силою економічного зростання і процвітання, і, особливо в країнах, що розвиваються, грає важливу роль у боротьбі з бідністю.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ ТУРЕЧЧИНИ

2.1. Туристичний потенціал країни

Туреччина розташована в Південно-Східній Європі та Південно-Західній Азії. Площа країни становить 814 578 кв. км. Європейська частина Туреччини, де розташовано 3% її території, називається Фракією, а азіатська частина, яка становить 97% країни, називається Анатолією [42, с. 212-214].

Туреччина займає третє місце в загальному списку найбільш відвідуваних країн. Щорічно на територію цієї країни з'їжджаються 46% від загального числа туристів усього світу, у тому числі з різних регіонів СНД – 12%. Крім покупок, ця країна приваблює туристів з усього світу ще і тим, що славиться високим комфортом готелів, відмінним сервісом, а саме головне, найдавнішими пам'ятками історії й архітектури (Рис. А.1).

Туреччина є досить молодим курортним регіоном, що інтенсивно розвивається. Але повноцінному використанню туристичного потенціалу країни заважають релігійні проблеми і слабкість інфраструктури в окремих регіонах. Знову ж таки, сучасний потік у Туреччину туристів з Німеччини, України та інших країн СНД має для неї велике значення. Найвідомішою курортною зоною стало Середземноморське узбережжя з центром Анталія.

Туреччина представляє курорти на будь-який смак. Плєжі тут переважно піщані і чисті, без медуз і акул, на узбережжі відсутні промислові підприємства. Найпопулярніші курорти розташовані на середземноморському узбережжі. Курорт Кемер – розташований на прибережній смузі між морем і горами. Гори захищають від вітрів, а море пом'якшує клімат. Тут прекрасна природа: гори, хвойні ліси і кам'янисті пляжі. Курорт Белек славиться красою евкаліптових, кедрових і соснових лісів. Це батьківщина багатьох унікальних видів птахів. Белек визнаний гольф-центром регіону і найдорожчим курортом середземноморського узбережжя. Сіде – невеликий

курорт на півострові, в 75 км від Анталії. Він не такий багатий рослинністю, як Белек, зате славний пам'ятками. Курорт Аланья – найекономічніший, але разом з цим він бідний рослинністю і не може похвалитися шикарними пляжами. Курорт славиться своїми печерами, що останнім часом почали використовуватися в лікувальних та оздоровчих цілях і набувають все більшої популярності. Найпопулярніші курорти Егейського узбережжя наступні вважаються "європейським", молодіжними курортами країни, зі столицею нічного життя – Бодрумом [56].

Туреччина намагається всіляко диверсифікувати свою рекреаційно-туристичну галузь, не обмежуючись лише пляжами та пізнавальним туризмом і намагаючись хоча б трохи позбутися яскраво вираженої сезонності в обслуговуванні туристів. Із цією метою починають упроваджуватися проекти розвитку лікувального і зимового видів туризму.

В Туреччині особливо перспективні кліматолікування, грязелікування тощо. Також починає освоюватися ще один вид туризму, який можна назвати клінічним. Справа у тому, що в США і країнах Західної Європи лікування є надзвичайно дорогим. В Туреччині за доволі високого фахового рівня лікарів і сучасного обладнання діють порівняно низькі ціни на стоматологічні послуги, операції на серці й операції з видалення пухлин, штучне запліднення, операції з пластичної хірургії тощо. Постійно зростає кількість іноземних туристів у клініках країни, особливо у відділеннях кардіології, ортопедії та загальної хірургії [37].

Туреччина є “скарбом” для аматорів екстремального туризму, у яких є прекрасна можливість зайнятися дайвінгом. Місць для занурення неймовірно багато. Найпопулярнішим по праву вважається Бордум. Його незвичайні печери з різноманітними рифами створюють прекрасну базу для розвитку екстремального виду туризму. Острови Каргі й Кечек ідеально підходять для макро-фотографування. На шляху до островів знаходиться чудовий підводний риф. Острів Чатал є улюбленим місцем любителів підводної археології. Тому тут знаходиться єдиний у світі музей підводних скарбів.

Займатися дайвінгом у Туреччині можна цілий рік. Узимку температура приблизно 6–13°C, а влітку +33°C. Велика кількість рік в країні дає поштовх до розвитку водних видів спорту. Однією з улюблених розваг екстремалів є рафтинг. При всій екстремальності рафтинг зроблено безпечним навіть для дітей. Гірськолижні курорти Туреччини ще молоді. Однак, відпочинок на них має свої переваги. Паландокен – наймолодший з гірськолижних курортів. Знаходиться він на північному сході країни в 5 км від центру стародавнього міста Ерзурум. За своїми кліматичними умовами є ідеальним місцем для гірськолижного спорту. Зона катання починається на висоті 3100 м над рівнем моря і закінчується на позначці 2150 м. Товщина снігового покриву 3 м. Загальна протяжність трас – 30 км. 50% трас відноситься до категорії середньої складності, що дозволяє кататися на них усією сім'єю.

Любителям більш спокійного сімейного відпочинку з маленькими дітьми Туреччина пропонує курорт Улудаг. Він розташований в 150 км від Стамбула. Тут можна навчити дитину чи новачка азам гірськолижного спорту. Товщина сніжного покриву досягає 2 м. Зона катання розташована на висоті 2250–3125 м над рівнем моря [55].

До списку ЮНЕСКО внесено 8 об'єктів: історична зона Стамбула, національний парк Каппадокії, мечеть Дівриги, столиця хетів Хоттушаш, археологічні пам'ятки Немрутдаг і Ксантос-Летун, гарячі джерела Хієраполіс-Памукале, місто Сафранблу [52].

На території країни дуже багато історичних фортець, замків такі як фортеця в Румелі, фортеці та замки в Діярбакірі, замок в місті Ван, Кизкалесі поблизу Мерсіна та ін. Таким чином, можна зробити висновок, що країна досить забезпечена ресурсами для розвитку туристичної галузі.

Місцем археологічного і пізнавального туризму є знаменитий горб Гісарлик поблизу міста Чанакалле. Тут відкопано залишки всесвітньо відомої Трої, знайдено більш як 10 поселень різного віку. Нині туристи можуть побачити руїни давніх вулиць, театрів, храму Афіни тощо. Прикладом природно-історичних рекреаційних ресурсів, розміщених у віддаленому і

нестабільному регіоні, може бути гора Великий Арарат. За біблійськими легендами саме до цього згаслого вулкана (5165 м над рівнем моря) пристав Ноїв ковчег. Археологічні експедиції продовжують його шукати, створюючи базу для подальшого розвитку туризму в цій частині Туреччини.

До туристичних об'єктів країни належать 32 національні парки, розміщені в усіх регіонах країни. Багато з них органічно поєднують у собі природні об'єкти, що вражають уяву, з пам'ятками історії й архітектури, підземні міста, яких більше ніде не виявлено у світі, з мінеральними і термальними джерелами [67].

Найвідомішим бальнеокліматичним курортом є Чешме, що розташований на березі Егейського моря на захід від міста Ізмір. М'який клімат і піщані пляжі використовується для кліматотерапії. Вода мінеральних джерел різного хімічного складу використовується для ванн. Рекомендується для лікування неспецифічних захворювань органів дихання, опорно-рухового апарату, функціональних захворювань нервової системи. Бальнеологічний курорт Ялова Розташований в 60 км від Стамбула в мальовничій місцевості.

Термальні джерела використовують для лікування та профілактики захворювань органів травлення, обміну речовин, сечостатевої системи, шкіри, гінекологічних захворювань, опорно-рухового апарату. Бальнеологічний курорт Бурса, розташований на висоті 109 м над рівнем моря. Мінеральні кальцієво-магнієві-сульфатні і бікарбонатні води з температурою 39-58 градусів використовуються для лікування захворювань опорно-рухової системи, гінекологічних, ендокринних захворювань і захворювань шлунково-кишкового тракту. Крім того, Бурса є і відомим гірськолижним курортом.

Значна кількість туристичних об'єктів знаходиться у найбільшому місті країни Стамбулі. Їх унікальність виявляється у поєднанні декількох культур. Християнські храми V—XIV ст., що не були зруйновані, перебудовані у мечеті. Таких храмів не менше десяти, серед яких виокремлюються собор

святої Софії (532—536 рр. н. е.) та акведук Боздоган, збудований у Стамбулі (368 р. н. е.) [64].

Таким чином, щоб збільшити доходи від туризму, Туреччина намагається не тільки підключати до його розвитку нові регіони, але й просувати різні види туризму, збільшуючи різноманітність послуг, що надаються. По-перше, країна розвиває сьогодні «конгресний» туризм. Для цього в Стамбулі, Анталі і Ізмірі були створені центри, призначені для проведення конгресів, конференцій, симпозіумів і семінарів.

Одним із найважливіших факторів, окрім туристських ресурсів, що впливають на туристичні потоки в країну, є розвиток інфраструктури. Статистичні дані Міністерства культури та туризму Туреччини показують регіональну неоднорідність та разом з тим – відсталість окремих регіонів країни [46].

На сьогоднішній день реалізація проектів ресторанного бізнесу на території курортних міст недоцільна. Це пов'язано з тим, що готелі і будинки відпочинку забезпечують відпочиваючих повним пансіоном і цей сектор бізнесу перенасичений. Однак, при збереженні сьогоднішніх тенденцій, пов'язаних з активним придбанням росіянами приватної нерухомості, в найближчій перспективі можуть з'явитися позитивні зрушення розвитку ресторанного бізнесу.

Готель є найбільш поширеним стаціонарним типом закладу розміщення туристів, який характеризується високим рівнем матеріально-технічної бази та сервісу, широкими можливостями організації комплексного обслуговування. Буквально 99% всіх готелів працює по системі «все включено». Специфіка відпочинку в Туреччині: всі розваги – на території готелю, тому інфраструктура в них широко розвинена, багато послуг пропонується безкоштовно.

Дані про кількість ліжко-місць по країні показано на малюнку 2.6, де добре видно перевагу Середземноморського регіону, над іншими. Тим не менш, потенціал розвитку Егейського регіону дуже високий і, як очікується,

кількість нових інвестицій в готельну інфраструктуру зростає на 67%. На третьому місці Стамбул.

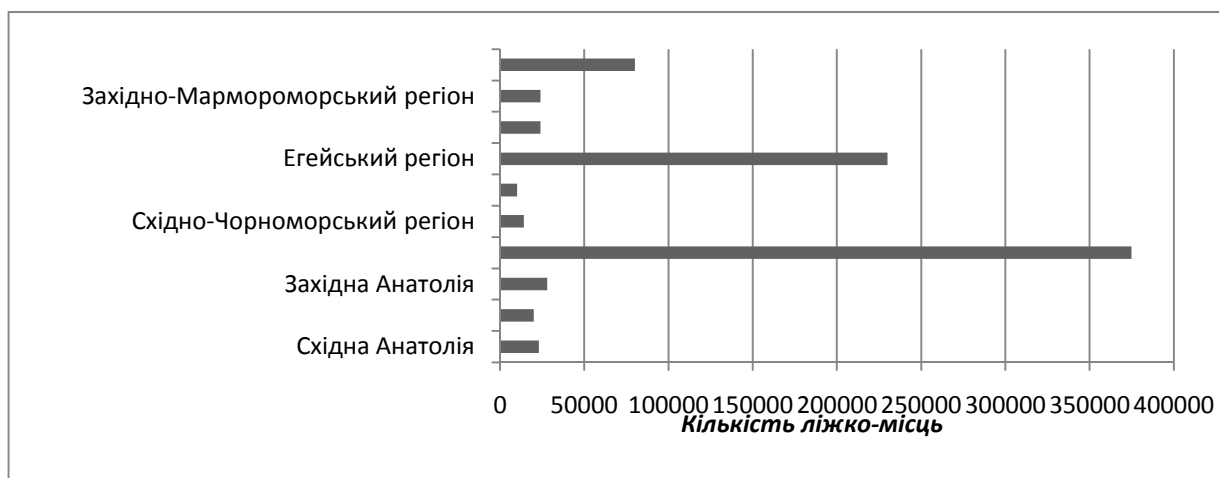

Рис. 2.2. Кількість ліжко-місць за регіонами (2008 рік)

Транспортна інфраструктура Туреччини досить розвинена. В країні через складності з прокладкою залізничних колій не дуже розвинене залізничне сполучення, але їх з успіхом замінюють сучасні автомобільні траси. Транспорт та зв'язок в країні посідають перше місце по постійним інвестиціям серед державних секторів економіки. На нього доводиться 28% від загальних вкладень. Частка сектору транспорту й зв'язку в загальному числі ВВП становить близько 15%. Близько 30% усієї економічної, торгівельної та соціальної діяльності припадає на сферу транспорту та зв'язку. Частка сектору в національному доході становить близько 53 млрд. дол. США [41].

Загальна довжина автомобільних доріг – 63.714 км. В останні роки мережа автомагістралей стрімко розширюється. Загальна мережа автомагістралей досягає 1.775 км. Турецька Дорожня Транспортна Мережа, через її географічне положення, є однією з найважливіших складових основних міжнародних артерій. Через Туреччину пролягає міжнародний коридор довжиною близько 9.000 км.

За останні роки на авіаційному ринку Туреччини відбувається значний ріст, котрий домінує переважно на міжнародному. До 2002 року акціонерне товариство «Турецькі авіалінії» було монополістом у сфері послуг,

пов'язаних з повітряним сполученням. В секторі турецької цивільної авіації, на сьогоднішній день, для здійснення пасажирських і вантажних перевезень регулярними і чартерними рейсами, зареєстровано 16 підприємств. Загальна кількість аеропортів 102, а в розпорядженні Головного керування державних аеродромів, перебувають 34 аеропорти та аеродроми.

Однак, одночасно з розвитком туризму відбувався ріст числа приватних авіакомпаній. Діяльність, спрямована на лібералізацію ринку, призвела до швидкого зростання числа пасажирів з 2002 до 2008 на 25.2% [76].

Громадський транспорт в Туреччині представлений муніципальними автобусами, громадськими автобусами, «долмушами» (аналог нашої маршрутки), таксі та метро. Автобуси в Туреччині – це найбільш дешевий вид громадського транспорту. Широко поширені у всіх містах країни. Метро є в Анкарі, Стамбулі, Ізмірі. В Анкарі та Стамбулі метро підземне й наземне.

2.2. Передумови розвитку зовнішнього та внутрішнього туризму

Туреччина належить до середньорозвинутих країн з багатогалузевим господарством. Це – індустріально-аграрна країна, в якій поступово першість починає вести промисловість. Успішно розвивається нематеріальна сфера – торгівля, фінансова діяльність, міжнародний туризм, освіта і наука. В структурі ВВП частка промисловості (разом з будівництвом і транспортом) перевищує 40 %, сільського господарства – 20 %, хоча в ньому зайнято все ще половина економічно активного населення. Промисловість Туреччини добуває вугілля, нафту, залізні і хромові руди. Розвинуті легка і харчова промисловість доповнюються металургією, нафтопереробкою і хімією, підприємствами, що виробляють автомобілі та військову техніку, устаткування і транспортні засоби [74].

Особливістю ЕГП Туреччини є приморське положення, яке забезпечує їй вихід до Чорного і Середземного морів. Країна контролює стратегічно важливі протоки Босфор і Дарданели. Туреччина є південним сусідом

України: відстань між Одесою і Стамбулом – 690 км, а від Криму до турецьких берегів – 250 км. Через країну проходять залізничні і шосейні магістралі, які зв'язують Європу з країнами Азії. Країна розташована на перехресті двох континентів і була стратегічно важливою частиною не однієї великої імперії світу.

Туреччина знаходиться у центрі Північномесопотамського регіону, названого аналітиками найбільш геостратегічно важливим регіоном світу. Країна відіграє помітну роль у семи цілком відмінних регіонах: Західній Європі, Балканах, Східному Середземномор'ї, Близькому Сході, Кавказі та Каспії, Центральній Азії і Чорному морі, або, образно кажучи, “між зірками і півмісяцем”. Після розвалу СРСР Туреччина окреслила для себе сферу інтересів, яка поширюється “від Балкан до Західного Китаю” – територій, які випадали із зовнішньої політики Туреччини не тільки з часу початку “холодної війни”, а й часу заснування Республіки. Спеціалісти Вашингтонського інституту близькосхідної політики зазначають, що США цінують Туреччину через “геостратегічні мотиви”. Важливість стратегічного положення Туреччини зростає завдяки близькості до джерел енергоносіїв: Каспійського моря та Північного Ірану. Туреччина є вагомим споживачем та транзитною країною енергоносіїв, що дозволяє їй відігравати значну роль у “геополітиці трубопроводів” [45].

Негативним фактором розвитку туризму є те, що Туреччина розташована поруч із гарячими точками, такими як Палестина, Ірак, Іран, Грузія (мається на увазі протистояння Грузії за Південну Осетію і Абхазію з Росією), Вірменія-Азербайджан (конфлікт за Нагірний Карабах), Сирія (конфлікт з Лівном). Туреччина і сама тривалий час мала територіальний конфлікт з Кіпром за частину території Кіпру.

Основним геополітичним вектором Туреччини є західний. Країна вже понад 40 років веде переговори із Європейським Союзом щодо набуття членства, хоча територіально, релігійно і ментально Туреччина є азіатською країною.

У сучасній зовнішній політиці Туреччина концентрує основні зусилля на напрямках, що приносять швидкий результат, причому перевага надається тим програмам, які дають також і суттєву економічну вигоду. Акцент робиться на агентурній роботі і збиранні розвідувальної інформації [46].

Важливою особливістю геополітики Туреччини є те, що, крім національних, вона базується на пантюркських інтересах і лише після цього – на загальному мусульманських.

Туреччина є членом стратегічного клубу Заходу завдяки участі у НАТО (1952) [46], Раді Європи (1949 р.) та розвитку відносин з ЄС (асоційований член з 1963 р.). Крім того, Туреччина є одним із засновників ООН [58].

Основними стримуючими передумовами розвитку туризму на території країни є проблеми геополітичного положення:

- розташування на межі двох частин світу (це є одночасно і позивною рисою ГПП) і пов'язані із цим проблеми. Туреччина розташована на геополітичному розломі між Європою та ісламською фундаменталістською Азією, поєднуючи у собі ознаки світської європейської держави та мусульманської азіатської.

- близькість до гарячих точок та військових конфліктів, таких як Ірак, Сирія, Іран, Грузія, Вірменія

- проблема курдів. Курди – народ, що мешкає переважно в горах Тавр і Загрос в області Курдистан (південний схід Туреччини, захід Ірану, північ Іраку, північний схід Сирії), а також в Азербайджані, Вірменії та інших країнах. Курди не мають своєї державності. У Туреччині вони піддаються дискримінації за мовною ознакою (турецька влада не визнає існування курдської мови і забороняє її публічне вживання).

- конфронтація із сусідами як на базі релігії (особливо з Іраном), так і на базі політичної і військової співпраці Туреччини із США, що не сприймається мусульманськими фундаменталістами.

- проблема біженців із Близького Сходу. Туреччина виступає буфером біженців із країн Азії у країни Європи.

- будучи членом НАТО, Туреччина може першою прийняти на себе удар у разі війни чи військових конфліктів між країнами НАТО та Близького Сходу.

Впродовж останніх місяців економіка Туреччини, як і світова економіка загалом, стабілізується. Сьогоднішню економіку Туреччини можна схарактеризувати як таку, що має тенденцію до стабілізації порівняно з економічною ситуацією, що зазнала впливу кризи у першому кварталі 2009 року [60].

Відповідно до даних Турецького статистичного комітету (TÜİK), ВВП у третьому кварталі становило 229 млн. лір, а за 9 місяців сягнуло 700. 958 млрд. лір. За минулий 2008 рік ці показники становили 950.98 млрд. лір. У кінці 2008 року економічні показники Туреччини були досить стабільними. Рівень структури ВВП країни можна спостерігати на Рис. 2.3, що виражений в млн. турецьких лір за кварталами.

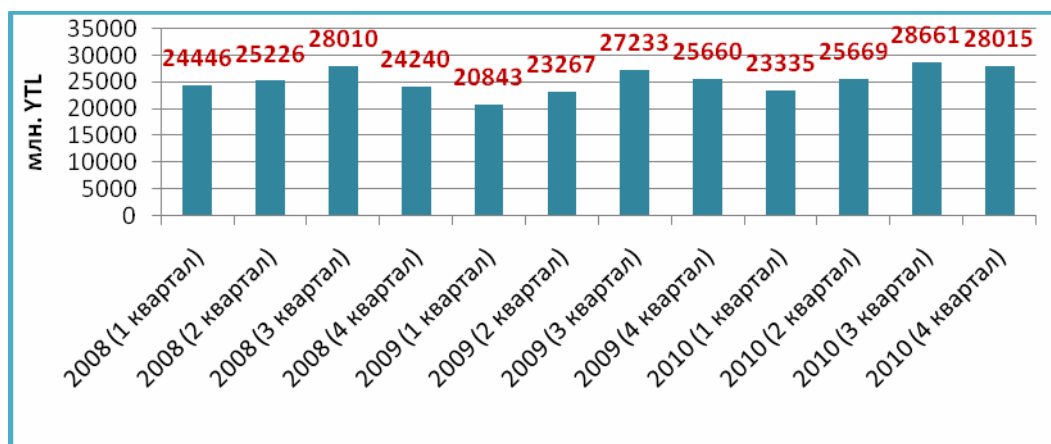

Рис. 2.3. Показники рівня ВВП за кварталами в 2008-2010 рр.

У 2009 році серед секторів економіки впродовж дев'яти місяців найбільше постраждав будівельний – на 19,5%, виробничий – на 12,4% , торгівельний – на 16,3%, транспортний, експедиторський та інформаційний – на 12,2%, сільськогосподарський – на 3,2% , освітньо-науковий – на 0,7%

Під впливом кризи ріст економіки почав сповільнюватись , впродовж останніх 7 років динамічного розвитку, в останньому кварталі 2008 року і в першому кварталі 2009 року показники ВВП значно знизились [74].

Економічна криза значно вплинула і на показники індексу споживчих цін (інфляції), що можна простежити на Рис. 2.4.

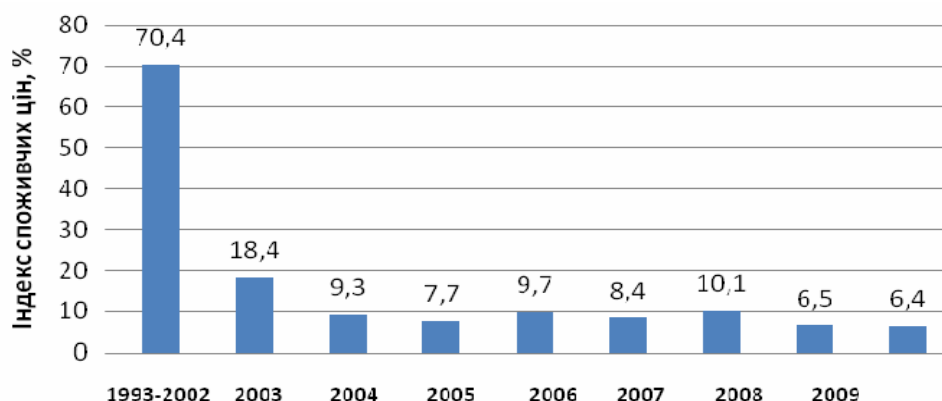

Рис. 2.4. Індекс споживчих цін (інфляції)

Зі спадом економіки виріс рівень безробіття. Кількість безробітних впродовж лютого досягла 16,1%. Відповідно до цього графіку, за основу розрахунку було взято середній показник за базовий період 1993-2002 рр. – 70,4%. Найнижчий рівень споживчих цін зафіксовано в 2010 році – 6,4 %. Основні макроекономічні показники за 2009 рік представлено нижче в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Основні макроекономічні показники Туреччини за 2009 р.

Показник	Значення
Валовий внутрішній продукт (ВВП), млн YTL	950,098
Інфляція (індекс цін виробника), %	1.51
Інфляція (індекс споживчих цін), %	6,5
Курс доллару по відношенню до турецької ліри	1.5126
Імпорт, млн. дол. США	134,849
Експорт, млн. дол. США	101,214
Витрати держбюджету, млн. лір	260,600
Прибутки держбюджету, млн. лір	210,368

Джерело: [52].

Одним з найважливіших факторів, що визначають якість та рівень розвитку туристичного комплексу, є демографічні фактори.

Середній розмір сім'ї в Туреччині складає в середньому 4,3 людини. У міських районах цей показник загалом менше чотирьох чоловік, у сільських районах, він піднімається до 4,9 людини. Тільки 5% турецьких сімей

складаються з однієї особи, а дві із кожних п'яти сімей складаються з п'яти або більше членів. На сьогоднішній день 70% турецьких сімей мають на обох батьків принаймні одну дитину, а 20% сімей є так званими «розширеними сім'ями», які живуть з іншими родичами, в основному з батьками дружини або чоловіка [74].

Населення Туреччини складає 72,5 мільйонів осіб, згідно з переписом 2009 року його темпи зростання становлять 1,45% на рік. Середня щільність населення становить 92 людини на км², частка населення, що проживає в міських районах становить 75,5% від всієї чисельності населення, тоді як, ще століття тому ця цифра була протилежною й країна вважалася селянського типу. Основне населення країни – турки. Слід зазначити, що сама ця назва стала поширеною після проголошення Туреччини республікою в 1923 році – до того в суспільстві було поширене наймення османи. Загальні демографічні показники Туреччини показані в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Демографічні показники Туреччини станом на 2008 рік

Показник	Значення показника	
Вікова структура	0-14 років	24,4%
	15-64 років	68,6%
	65 років і старші	7%
Очікувана тривалість життя	загальна	73,14 років
	для чоловіків	70,67 років
	для жінок	75,73 років
Темпи приросту населення, %	1,013%	
Співвідношення статей, чол./1 жін.	0,9825	
Коефіцієнт народжуваності (новонар./1 жін.)	1,87	
Смертність (смертей/1 тис. осіб)	6,02	
Коефіцієнт дитячої смертності (смертей/ 1 тис. новонар.)	36,98	

Таблицю складено автором за матеріалами: [89].

Традиційно, сім'ї віддають перевагу хлопчикам над дівчатками. Дітонародження відбувається часто в віці від п'ятнадцяти до дев'ятнадцяти років, найвища народжуваність серед жінок віком від двадцяти до двадцяти чотирьох років. Однак, існують значні відмінності серед регіонів з найвищим показником на сході (4,2 дитини на одну жінку) і найнижчим на заході (2,0

дитини). Жінки, що живуть на сході одружуються майже на два роки раніше, ніж жінки, що живуть в західних регіонах.

Освіта в країні обов'язкова і безкоштовна для дітей віком від 6 до 15 років. Рівень грамотності населення в середньому по країні – 87.4%, показник якого 95.3% – для чоловіків і 79.6% для жінок. Жінки менш грамотні через феодальні відносини, що склалися в сільських районах країни, особливо на сході. А 59% дорослого населення Туреччини (у віці від 26 до 64 років) має не більше ніж чотирирічну освіту.

На сьогоднішній день у країні налічується 105 тис. викладачів. Щороку освіту в Туреччині здобуває 3,5 мільйона студентів в 102 державних і 52 визнаних Радою вищої освіти Туреччини приватних вищих навчальних закладів. Діяльність всіх ВНЗ Туреччини регламентується Законом про Вищу освіту. У число вищих навчальних закладів Туреччини входять університети, що складаються з факультетів, відділень прикладних наук і професійно-технічних відділень, а також інститути, консерваторії, військові і поліцейські академії. Основною мовою навчання у ВНЗ Туреччини є турецька мова. Однак деякі державний і приватні університети пропонують навчання на англійській та інших іноземних мовах. Так, розташований в Стамбулі і визнаний ВУЗом № 1 у Туреччині за ступенем задоволеності навчаються в ньому студентів, Університет Озйегін, здійснює навчання виключно англійською мовою. Загалом, показники рівня освіти по країні залишають бажати кращого. Приблизно 11% турецьких громадян закінчили лише середню школу (7 років), 18% ліцей (11 років), 12% мають вищу освіту, включаючи професійну [68].

2.3. Рівень розвитку індустрії й економіки туризму

Туреччина займає третє місце в загальному списку найбільш відвідуваних країн. Щорічно на територію цієї країни з'їжджаються 46% від загального числа туристів всього світу, зокрема з різних регіонів СНД – 12%.

Туризм є однією з найбільш динамічно розвиваючихся галузей турецької економіки. Достаток унікальних історичних пам'ятників на території Туреччини, виняткової краси середземноморські пляжі, гірський рельєф, сприятливий клімат – усе це відкриває широкі перспективи для туристичного бізнесу. Щорічно країну відвідує близько 20 млн. туристів майже з 80 країн. Дохід державної казни від туризму складає майже чверть обсягу турецького експорту. На початку 90-х років XX ст. туризм в Туреччині переживав кризу, яка була викликана подіями в Перській затоці і курдським тероризмом. До середини 90-х років криза була подолана.

В наш час українські туристи забезпечують значну статтю доходів до бюджету Туреччини. Взагалі туризм може стати спеціалізацією Туреччини на світовій арені. Щорічно в Україну і Росію з Туреччини вивозиться товарів на суму до 5-6 млрд. дол. США[27].

Сфера туризму відіграє важливу роль в економіці сучасної Туреччини. Для того щоб проілюструвати це, можна підрахувати, що доходи від туризму за останні 2008-2009 рр. значно зросли разом з ними і рівень туристичних витрат (Таблиця 2.3).

Таблиця 2.3

Туристичні прибутки і витрати Туреччини в 2008-2009 рр.

Показник	2008 рік	2009 рік
Іноземні туристи в Туреччині		
Дохід від туризму, дол. США	21.249.337.258	21.910.964.131
Кількість туристів	32.006.149	30.929.192
Середні витрати одного туриста	664	708
Турецькі туристи за кордоном		
Витрати турецьких туристів за кордоном, дол. США	4.145.740.850	3.506.447.562
Кількість турецьких туристів	5.561.355	4.892.070
Середні витрати одного туриста	745	717

Таблицю складено автором за матеріалами: [61].

В порівнянні з 2008 роком, незважаючи на всесвітню економічну кризу, туристичні показники 2009 року, зокрема прибутки від туризму, зросли (21,25 проти 21,91 млн. дол.). Проте, кількість туристів зменшилася, як і середня сума, яку витрачав на відпочинок один турист.

Туреччина славиться високою якістю сервісу і в той же час відносно низькими цінами в порівнянні з європейськими країнами. Наприклад, середньостатистичний турист може витратити на всю подорож 708 дол [80].

В основному туристи витрачають гроші на такі пункти, як транспорт (можна найняти авто, для цього досить пред'явити права і закордонний паспорт), проживання (хоча звичайно це входить в вартість подорожі, яку пропонує туристична фірма), різну сувенірну продукцію (особливою популярністю користуються килими та шкіряні витрати) та інші витрати.

Таблиця 2. 4

Туристичні витрати та їх розподіл (2008-2009 рр.)

<i>Тип витрат</i>	<i>Розподіл витрат</i>			
	<i>2008 рік</i>	<i>%</i>	<i>2009 рік</i>	<i>%</i>
Загальна сума індивідуальних витрат	879 290 478	97.5	1 151 319 039	94.7
Загальна сума на їжу і напої	317 760 651	35.2	445 504 693	36.7
Загальна сума на проживання	210 564 387	23.3	287 758 521	23.7
Загальна сума на здоров'я	6 958 060	0.8	9 987 240	0.8
Загальна сума на транспорт	105 865 613	11.7	124 026 787	10
Загальна сума на розваги, спорт, культуру	9 866 797	1.1	22 689 088	1.9
Загальна сума на послуги турфірми	1 028 129	0.1	1 341 593	0.1
Загальна сума на інші товари та послуги	227 246 840	25.2	260 011 118	21.4
Загальна сума на поїздки	22 489 084	2.5	64 188 984	5.3
<i>Туристичні витрати</i>	<i>901 779 562</i>	<i>100.0</i>	<i>1 215 508 023</i>	<i>100.0</i>

Таблицю складено автором за матеріалами: [61].

Місячний прибуток від туризму найбільший в серпні – як в 2008, так і в 2009 році. В перших трьох кварталах 2009 року місячний прибуток був нижчим, ніж у 2008, проте в останній декаді року ситуація покращилася, що говорить про вихід з економічної кризи як всієї економіки Туреччини, так і рекреаційно-туристичного комплексу окремо.

Як очікується в 2011 році, загальна сума внеску подорожей та туризму в ВВП країни буде приблизно 49,8 млн. лір (4,1% ВВП). Це в основному стосується супутніх галузей туристичного бізнесу, зокрема, таких як готелі, туристичні агенції, авіакомпанії та інші транспортні послуги (за винятком приміського сполучення). Сюди можна також віднести діяльність ресторанів

і індустрії відпочинку, безпосередньо підтримуваних за рахунок туристичних прибуттів [77].

Згідно з дослідженнями Всесвітньої ради подорожей та туризму очікується ріст показників прямого внеску туризму в ВВП Туреччини до 2021 року до 74.9 млн. лір, що становитиме приблизно 3.5% від загального показника ВВП. Сумарний внесок туризму та подорожей в ВВП (в тому числі інвестиції, індуковані доходи та ін.) буде приблизно 122,1 млн. лір в 2011 році (10% від ВВП), що є досить високим показником.

Згідно з прогнозами Всесвітньої ради подорожей та туризму, зайнятість у туристичній індустрії та суміжних галузях економіки в 2011 році складатиме 503 тис. робочих місць, що становить 2.2% від загальної зайнятості. До числа зайнятих в туризмі відносять зайнятість в готелях, авіакомпаніях та пасажирських перевезеннях. Як очікується, сумарний внесок туризму в зайнятість буде складати 1, 873 млн. робочих місць в 2011 році, приблизно 8.1% від загального числа зайнятих (Таблиця 2.5).

Таблиця 2.5

Прогноз показників туризму на 2011/2021 рр.

Показник	Прогноз на 2011 рік			Прогноз на 2021 рік		
	Млн. лір	% від загального числа	Індекс росту	Млн. лір	% від загального числа	Індекс росту
Прямий внесок в ВВП	49.8	4.1	6.5	74.9	3.5	4.2
Сумарний внесок в ВВП	122.1	10.0	4.9	186.6	8.8	4.3
Прямий внесок у зайнятість населення, тис. роб. місць	503	2.2	5.4	658	2.5	2.7
Загальний внесок у зайнятість населення, тис. роб. місць	1.873	8.1	2.2	2.216	8.3	1.7
Внутрішні витрати	49.1	4.0	7.3	82.6	3.9	5.3
Витрати на дозвілля	73.5	6.0	7.1	113.4	5.3	4.4
Бізнес витрати	16.8	1.4	8.9	25.1	1.2	4.1
Капіталовкладення	15.2	6.4	6.6	29.5	6.5	6.8

Таблицю складено автором за матеріалами: [77].

Як бачимо, Туреччина досягла вражаючих результатів у сфері туризму і не збирається зупинятися на досягнутому. Так, у плані розвитку туризму до

2021 року, передбачається вжиття заходів для продовження туристичного сезону на весь рік шляхом створення нових туристичних районів з урахуванням переваг споживачів і передбачається підйом районів, які мають туристичний потенціал, що використовується не повною мірою. При цьому повинно оберігатися навколишнє середовище та пам'ятники історії і культури. Також серед позначених цілей виділяється поліпшення якості підготовки працюючих у сфері туризму [77].

Що стосується конкурентоспроможності економіки туризму Туреччини, то згідно з даними Всесвітнього економічного форуму в 2009 році беззаперечними лідерами стали Швейцарія та Австрія, що посіли відповідно перше та друге місця у рейтингу з 133 країн світу. Туреччина за загальним показником конкурентоспроможності посіла 56-те місце, а за показниками Європи країні присуджене 31-ше місце, що зумовлене наявністю на території країни 11 пам'яток культури всесвітньої спадщини, проведенням міжнародних виставок та ін. (Таблиця 2.6).

Тим не менш, стримується ріст загального показника конкурентоспроможності за статтями :

- 1) Охорона і безпека – 92-ге місце (це пов'язане головним чином з безпекою дорожнього руху та проблемою тероризму);
- 2) Здоров'я та гігієна – 62-ге місце;
- 3) Інфраструктура наземного транспорту (в т.ч. залізничний транспорт) – 62-ге місце;
- 4) Нормативно-правова база подорожей та туризму – 63-тє місце.

Особливо слабкою виявилася цінова конкурентоспроможність країни на світовому ринку у сфері подорожей та туризму. Та, при цьому, країна не зупиняється на досягнутому, а намагається пристосувати свій сектор туризму до різноманітності попиту на ринку туристичних послуг, гнучко реагуючи на зміну ситуації в світі.

Таблиця 2.6

Показники конкурентоспроможності
туристичної індустрії Туреччини 2009 рік

Показник		Місце країни у рейтингу	Оцінка, %
Індекс конкурентоспроможності 2009 рік		56	4.2
Індекс конкурентоспроможності 2008 рік		54	4.2
Нормативно-правова база подорожей та туризму		63	4.6
	Політика норм і правил	44	4.8
	Екологічна стійкість	104	4.1
	Охорона і безпека	92	4.6
	Здоров'я та гігієна	62	4.8
	Пріоритетність подорожей та туризму	46	4.7
Бізнес середовище та інфраструктура подорожей та туризму		60	3.7
	Інфраструктура цивільної авіації	44	3.8
	Інфраструктура наземного транспорту	62	3.6
	Туристична інфраструктура	44	4.0
	Інформаційна та комунікаційна інфраструктура	57	3.1
	Цінова конкурентоспроможність у сфері подорожей та туризму	109	4.0
Людські, культурні та природні ресурси подорожей і туризму		44	4.3
	Людські ресурси	72	5.0
	Освіта та професійна підготовка	79	4.5
	Наявність кваліфікованої праці	49	5.5
	Близькість (спорідненість) з туризмом та подорожами	47	5.0
	Природні ресурси	89	2.8
	Культурні ресурси	27	4.3

Джерело: [77].

Таким чином, можна зробити висновок з усього сказаного вище, не можна не визнати успіхів Туреччини у розвитку індустрії туризму. На її прикладі видно, як країна, що володіє чудовими рекреаційними ресурсами, при продуманій і зваженій політиці держави, зацікавленої у збільшенні доходів від цієї частини сфери послуг, може досягти значних результатів.

Можна сказати, що за умови збереження курсу полутики в цій галузі і сприятливої ситуації в світі для розвитку міжнародного туризму взагалі і в Туреччині, зокрема, індустрія туризму буде продовжувати динамічно розвиватися і приносити турецькій економіці все більший дохід.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ПО РЕГІОНАХ

3.1. Мармуровоморський регіон

Адміністративно Туреччина поділяється на 81 іль (провінція) (раніше вживався термін вілаєт). Кожен іль поділяється на райони — ільче, всього станом на 2007 рік налічується 923 райони. Адміністративний центр іля розташований в його центральному районі (тур. *merkez ilçe*). Багато районів, але не всі, поділяються на волості — буджаки. Офіційно лише в 1941 р. на першому національному географічному конгресі Туреччини було прийнято рішення про поділ країни на сім економіко-географічних районів (Рис. 3.1), що дало змогу систематизувати та організувати, перш за все, державне управління на містах, контролювати виробництво, торгівлю та інші сфери економіки, а також дало змогу реорганізувати одну з них нематеріальних сфер — туризм.

Рис. 3.1. Карта економіко-географічних районів Туреччини

Рівень соціально-економічного розвитку регіонів дуже неоднаковий. Найбільш пізні статистичні дані про регіональний ВВП у розрахунку на душу населення показав, що Туреччина відноситься до групи країн з середнім рівнем валового національного доходу на душу населення та складає 2520 дол. США. При цьому показник для Мармуровоморського регіону складає 4600 дол. США. В той же час регіон Східної Анатолії не

дотягує до межі країн з низьким доходом при рівні ВНД 345 дол. на душу населення [35].

Що стосується сфери туризму, то регіони мають значну різницю в забезпеченості природними, культурно-історичними, оздоровчими, пізнавальними, соціально-побутовими та іншими туристичними ресурсами, що зумовлено головним чином диференціацією адміністративного поділу території країни за регіонами. На рівень розвитку туризму впливають значною мірою соціально-економічні фактори розвитку регіону. До них можна віднести населення, долю регіону в виробництві ВВП країни, долю зайнятих в промисловості, сільському господарстві, сфери послуг та середній розмір домогосподарств на певній території [58].

Більш повні дані про рівень соціально-економічного розвитку кожного регіону за деякими показниками наведено в таблиці нижче.

Таблиця 3.1

Загальні показники розвитку економіко-географічних регіонів

Регіон	Площа в км ²	Населення, чол.	Доля зайнятих в сфері послуг (%)	Доля зайнятих в промисловості (%)	Доля зайнятих в сільському господарстві (%)	Середній розмір домогосподарства (чол.)	Доля регіону в виробництві ВВП Туреччини (%)
Мармуровоморський	72000	17365027	55	23	22	3.85	37.2
Егейський	88000	8938781	40	13	47	3.81	16.7
Центральна Анатолія	190000	11608868	44	10	48	4.42	15.8
Середземноморський	93000	8706005	37	9	54	4.60	12.1
Чорноморський	115000	8439213	27	7	66	4.87	9.2
Східна Анатолія	148000	6137414	33	7	60	6.55	5.5
Південно-Східна Анатолія	75000	6608619	29	3	68	6.27	3.5

Таблицю складено автором за матеріалами: [67].

Соціально-економічна неоднорідність регіонів обумовлює поляризацію політичних поглядів і настроїв їх жителів, пояснюючи традиційно високий ступінь опозиційності на сході та південному сході країни. В регіональній

політиці Туреччини, котра на даний момент переживає період активізації та серйозних змін, в т. ч. пов'язаних з підготовкою до вступу в ЄС, активно впроваджується стратегія «поляризованого» розвитку.

Виділення та спеціальне стимулювання (в першу чергу, шляхом розвитку інфраструктури) різних зон розвитку з метою підтримки інвестицій в провінціях та їх перерозподілу в периферійні райони відбувалося в Туреччині ще в 1960-ті роки. Ці «зони» відігравали найважливішу роль в залученні інвестування підприємств різних рівнів та закріпленні зв'язків між ними для підтримки підприємницького сектору в регіонах, особливо для підприємств малого та середнього бізнесу [58].

Регіон Мармурового моря є одним з найпривабливіших в світі. На його території знаходяться унікальні творіння архітектури і мистецтва, добре розвинена індустрія туризму. Місто всесвітнього значення – Стамбул. Місто численних мечетей, церков, синагог, палаців, кріпосних споруд, музеїв, парків, розкішних вілл. На пагорбах міста розташовано більше 500 мечетей. Також регіон значно забезпечений природними ресурсами, серед них 6 національних парків, 5 природних парків, 1 пам'ятник природи та 6 заповідників. Регіон загальною площею 75 тис. км² об'єднує в собі 11 ілей: Баликесір, Біледжик, Бурса, Едірне, Киркларелі, Коджаелі, Сакар'я, Стамбул, Текірдаг, Чанаккале, Ялова (Рис. 3.2).

Рис. 3.2. Карта ілей Мармуровоморського регіону

Економічний успіх регіону забезпечується головним чином високорозвиненою промисловістю: він єдиний серед регіонів Туреччини, де частка зайнятих у промисловості хоча й несуттєво, але все-таки перевищує частку зайнятих у сільському господарстві. Також в регіоні Мармурового моря найбільша доля зайнятих в туризмі і з найвищою долею в виробництві ВВП країни в 37.2%.

На території регіону зосереджено більше половини підприємств обробної промисловості країни. Регіон знаходиться на третьому місці за обсягом сільськогосподарського виробництва. Регіон виробляє більше третини ВВП країни [37]. Мармуровоморський регіон лідирує за чисельністю жителів, акумулюючи понад чверть населення країни. Оскільки найбільш економічно розвинений регіон Туреччини привабливий для робочої сили, тут зберігається максимальне для Туреччини позитивне сальдо чистої міграції – 69 чоловік на 1 тисячу жителів на рік. У структурі економіки переважають промисловість і сфера послуг, висока частка городян – близько 80%, що знову ж таки є максимальним показником для Туреччини, істотно випереджаючим середнє значення по країні (65%), за кількістю міжнародних прибуттів регіон посідає третє місце (Додаток Б, таблиця Б.3).

Регіон дуже багатий історико-культурними ресурсами, найбільш визначними серед них музей «Рама Кош» в Стамбулі, Археологічний музей, Кючюксу – вілла султана Абдул-Меджида, Музей східних давностей, Собор Св. Софії, Топкапи, Цистерна Базилика, Тюрксько-ісламський музей в місті Бурса, Будинок-музей в Мурадийї, Музей підводної археології [70].

Також на території Мармуровоморського регіону зосереджена найбільша кількість природних парків – 5 із загальних шістнадцяти по країні, один з них, відомий орнітологічний природний парк на озері Куш, що в перекладі означає «птиця» . Дані про забезпеченість регіонів туристськими ресурсами наведено в таблиці 3.2. Регіон відзначається тим, що лише він забезпечений всіма туристичними ресурсами, в т.ч. музеї, заповідники,

національні парки та пам'ятники природи, що зумовлене, головним чином, вигідним географічним положенням.

Таблиця 3.2

Забезпеченість туристськими ресурсами за регіонами

Регіон	Кількість музеїв	Кількість природних парків	Число заповідних територій	Національні парки	Пам'ятники природи
Мармуровоморський	27	5	6	1	1
Егейський	14	3	4	8	17
Центральна Анатолія	46	1	5	5	9
Середземноморський	21	3	10	7	13
Чорноморський	13	4	9	9	17
Південно – Східна Анатолія	6	–	1	1	–
Східна Анатолія	10	–	–	1	–

Джерело: [54].

Регіон є дуже перспективним в плані розвитку культурно-пізнавального туризму, тому потрібно розумно планувати і розвивати спеціальні програми та заходи, що сприяють підвищенню інтересу до його культури в розрахунку на залучення потенційних туристів. Історична спадщина Мармуровоморського регіону потребує просування на туристичний ринок. Тому національні туристські організації повинні займатися поширенням інформації про історичний потенціал місцевості.

Перспективним залишається і розвиток лікувального туризму, цьому сприяє наявність лікувальних мінеральних джерел в гірській ущелині міста Ялова. Вода цих джерел, нагрівається до температури 57-60°C, багата хлористим натрієм, сульфатом кальцію і фторидами. Вона дуже ефективна при лікуванні ревматизму, поліартриту, шлункових захворювань, алергії, урологічних захворювань, захворювань серцево-судинної системи, і хвороб, пов'язаних з порушенням обміну речовин. А також в межах міста Бурси б'ють гарячі джерела Чекірге. В Чекірге є кілька купальних центрів, виділених на оздоровлення жінок, які страждають на гінекологічні захворювання. Всього в Туреччині – більше сотні подібних місць.

3.2. Егейський регіон

Регіон Туреччини площею 79000 км², п'ятий за величиною з семи географічних районів країни, об'єднує наступні ілі: Айдин, Афьон, Карахисар, Денізли, Ізмір, Кютах'я, Маніса, Мугла, Ушак (Рис. 3.3).

Рис. 3.3. Карта ілей Егейського регіону

Територія регіону становить приблизно 10,1% турецької території. Межує з Центральною Анатолією, Мармуровоморським та Середземноморським регіонами. За даними перепису 2000 року кількість населення регіону становить 8,94 млн.чол. з щільністю населення 113 чол./км². 61,5% (5,5 млн.чол.) населення проживає в містах і 38,5% (3,44 млн.чол.) в селах. Щорічний приріст населення становить 1,629% [65].

У сільському господарстві працює близько половини зайнятого населення. При цьому частка зайнятих у промисловості є однією з найвищих по країні – заданим показником Егейський регіон поступається лише Мармуровоморському (Таблиця 3.1).

Туризм в регіоні базується на пляжному, екскурсійному та лікувальному видах туризму, що зумовлене наявністю природних ресурсів та пам'яток античної архітектури. Так, наприклад, Для Афьону характерним напрямком лікувального туризму є бальнеолікування – Хейбелі, Омер – Гьоджек, Худаї та ін. (Додаток А, таблиця А.1). Ізмір, що є батьківщиною знаменитого Гомера, нині важливий туристичний, культурний, торговий і промисловий центр Туреччини.

За кількістю прибуттів туристів в регіон за Егейським регіоном закріпилася друга позиція, з загальною кількістю прибуттів 2673976 чол. та вибуттів 2 млн. 715 тис. чол.(Додаток Б, таблиця Б.3).

Також регіон досить забезпечений природними ресурсами, на території нараховується 8 Національних парків, 3 природних парки, 17 пам'ятників природи та 4 природних заповідників [39]. Сприятливі природно-кліматичні умови, а також досить високий рівень доходу приваблюють в Егейський регіон населення з інших частин країни – сальдо чистої міграції тут позитивне.

Перспективним видом туризму є пізнавальний (екскурсійний), а зумовлене це достатньою кількістю історико-культурних ресурсів – музеї, пам'ятники архітектури та ін., такі як Національний залізничний музей в Чамлиці (Ізмір), Археологічний музей на площі Конак, Музей Ататюрка в Ізмірі, Музей живопису та скульптури.

Весь берег Егейського моря являє собою величезний історичний пам'ятник, який є одним з найбільш цікавих районів Туреччини [64].

Саме тут проходили маршрути армій Кіра і Креза, Агамемнона і Олександра Македонського, хрестоносців і сельджуків. Земля Троади, Еолії і Іонії подарувала світові такі знамениті центри стародавнього світу, як Троя, Смірна, Ефес, Мілет, Пергам, Сарди і Тир, тому до цих пір вважається самим цікавим і, що важливо, легкодоступним археологічним районом Туреччини.

Порівняно високий рівень розвитку промисловості зумовив відповідну частку міського населення (близько 62%). Проте, чимала частка сільського населення не міняє загальної ситуації з народжуваністю: у регіоні низьке для Туреччини значення коефіцієнта фертильності, тому основним фактором зростання населення є міграція з інших регіонів країни.

Важливо зазначити, що в регіоні мало розвинений подійний туризм, хоча база для його розвитку є:

- Організація Izmir Culture, Art and Education Foundation щорічно проводить міжнародний фестиваль в Ізмірі. У ньому беруть участь відомі в

усьому світі артисти і групи зі сфери оркестрової та камерної музики, театру, балету, джаз та поп-музики.

- традиційний фестиваль Mesir в Манісі,
- музичний фестиваль Чешме в однойменному місті,
- фестиваль кераміки в Кютахії та багато ін.

3.3. Центральна Анатолія

Регіон Центральної Анатолії є другим за величиною регіоном Туреччини після регіону Східної Анатолії і охоплює площу в 151.000 кв. км, що складає близько 19% території країни. Об'єднує наступні ілі: Аксарай, Анкара, Ескішехір, Йозгат, Кайсері, Караман, Кириккале, Киршехір, Конья, Невшехір, Нігде, Сівас, Чанкири (Рис. 3.4).

Рис. 3.4. Карта ілій регіону Центральної Анатолії

Центральна Анатолія стабільно утримує першість за обсягами збору зернових. Схили невисоких гір використовуються як літні пасовища, що зумовило розвиток тваринництва. Сільське господарство акумулює близько 50% зайнятих. Досить високий рівень економічного розвитку забезпечується не тільки високопродуктивним сільським господарством, але й іншими секторами економіки. Близько 11% зайнятих працює у промисловості, близько 40% – в сфері послуг (Таблиця 3.1). За розмірами ВВП в розрахунку на одного жителя регіон знаходиться на четвертому місці, відстаючи трохи від середнього рівня по країні [32]. Міське населення складає близько 70%.

Такий високий показник пов'язаний перш за все з тим, що саме в Центральній Анатолії розташована столиця Туреччини – Анкара. Незважаючи на відносно економічне благополуччя, в регіоні спостерігається негативне сальдо чистої міграції, хоча його значення невелике порівняно з іншими регіонами, де переважає відтік населення. Коефіцієнт фертильності тут помітно вище, ніж у Мраморноморском і Егейському регіонах та становить 2,54. Основним фактором демографічного зростання є природний приріст населення. За загальною кількістю міжнародних прибуттів регіон посідає четверте місце (Додаток Б, таблиця Б.3). За забезпеченістю природними ресурсами для розвитку туризму регіон також займає не останнє місце, на території нараховується: 5 Національних парків, 1 природний парк, 9 пам'ятників природи, 5 заповідних територій. До найвідоміших пам'яток історико-культурної спадщини регіону відносять музеї та музейні комплекси в Анкарі, Кайсері, Сівасі, Чанкири та ін. [64].

3.4. Середземноморський регіон

Обмеженість територій, сприятливих (з точки зору рельєфу) для господарської діяльності людини, поряд з досить слабким розвитком промисловості зумовлює відносно невисокий, або «середній» по турецьким мірками, рівень економічного розвитку Середземноморського регіону, до складу котрого входять наступні вілаєти: Адана, Анталія, Бурдур, Іспарта, Кахраманмараш, Мерсін, Османіє, Хатай. Регіон Середземного моря названий в ім'я однойменного моря, яке його омиває (Рис. 3.5).

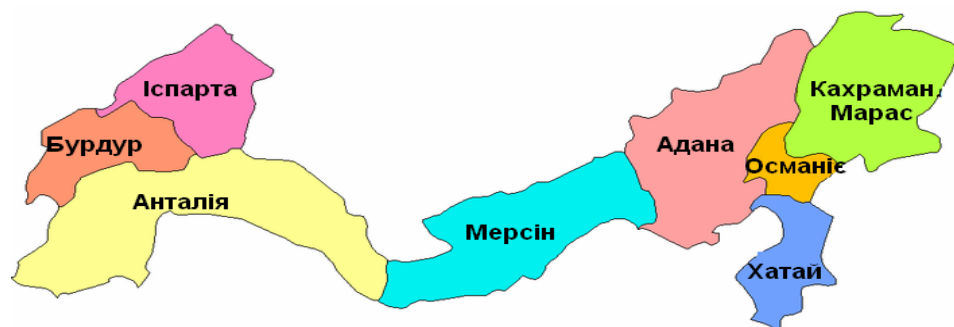

Рис. 3.5. Карта ілей Середземноморського регіону

Будучи на третьому місці за ВВП на душу населення, він трохи відстає від Центральної Анатолії, однак, в абсолютному вираженні обсяг ВВП, виробленого в Центральній Анатолії, помітно вище. Аграрний сектор акумулює понад половини зайнятих, промисловість – менше 10%, досить висока частка зайнятих в сфері послуг – 37% [37]. Динамізм цієї галузі пов'язаний з бурхливим розвитком туризму на території регіону і перетворенням Анталії в світовий туристичний центр. Частка міського населення становить тут 60%. Володіючи чималим потенціалом і позитивною динамікою розвитку, турецьке Середземномор'я приваблює мешканців з інших частин країни.

На території Середземномор'я нараховується 7 національних парків, 3 природних парки, 13 пам'ятників природи, 10 заповідників та серед головних музеїв та галерей регіону можна відзначити Археологічний музей в Анталії, Червона вежа в Аланії, музей при печері Дамлаташ, парк Йорюк поблизу Кемера – музей під відкритим небом, Археологічний музей в Адані, історичні руїни античного міста, Музей Ататюрка та ін.

Позитивне сальдо чистої міграції тут близьке до показника Егейського регіону. Коефіцієнт фертильності – середній. Збільшення чисельності населення є результатом поєднання порівняно високої народжуваності і припливу внутрішніх мігрантів [64].

Анталья – адміністративний центр однойменної провінції на узбережжі Середземного моря, привертає до себе увагу туристів культурними та історичними пам'ятками. «Турецька Рів'єра», як називають середземноморський курорт, була, згідно з переказами, заснована у другому столітті до н.е. бергамським царем Атталом.

3.5. Чорноморський регіон

Чорноморський регіон охоплює близько 18% території Туреччини з загальною площею 141000 км². Регіон отримав свою назву від розміщення

вздовж Чорного моря та простирається від кордону з Грузією на сході до східної точки рівнини Адапазари на заході. Майже всі провінції знаходяться в регіоні Чорного моря [41], до них відносяться: Амасья, Артвін, Байбурт, Бартин, Болу, Гіресун, Гюмюшхане, Дюздже, Зонгулдак, Карабюк, Кастамону, Орду, Різе, Самсун, Сіноп, Токат, Трабзон, Чорум (Рис. 3.6).

Рис. 3.6. Карта ілей Чорноморського регіону

Частка міського населення – близько 50% – найнижча серед регіонів Туреччини. В результаті регіон характеризується низькими показниками загального економічного розвитку: за вкладом у виробництво ВВП країни (9,2%) та показником ВВП на душу населення йому належить 5-е місце серед 7-и регіонів [45]. Це пояснює помітний відтік населення в більш розвинені регіони – 48 осіб на тисячу мешканців у рік. Компенсувати цей відтік, правда, лише з невеликим надлишком, дозволяють досить високі темпи природного приросту.

Переважна більшість населення зайнята в сільському господарстві та промисловості, тому регіон Чорного моря вважається не зовсім придатним для розвитку рекреації через забруднення моря відходами виробництва. Незважаючи на економічну нестабільність, регіон досить добре забезпечений природними ресурсами: налічується 9 Національних парків, 4 природних парку, 17 пам'ятників природи та 9 заповідників. Загалом по регіону налічується 13 музеїв, найвідоміші з них: Археологічний музей в Амасьї, Музей під відкритим небом на території античного міста Самсун та ін.

Що стосується перспективних видів туризму в регіоні, то останнім часом активно розробляється стратегія розвитку гірського туризму регіону Анталії, де чимало високогірних лугов, живописних пейзажів, річок, печер в

гірських областях, незайманих людиною. Інвестор Мехмее Чалишкан вважає, що основною причиною того, що ці місця раніше не використовувалися з метою туризму, є брак необхідної інфраструктури [62].

Зараз же влада звернула свою увагу на гірські області Анталії.

Спеціально створена комісія, до складу якої увійдуть представники різних міністерств, відвідає гори Торос, щоб визначити місця для будівництва готелів, магазинів, кемпінгових центрів. Крім цього будуть позначені маршрути туристичних екскурсій у долинах і каньйонах, а також вжиті заходи щодо недопущення незаконного будівництва на гірських луках. Планується, що на реалізацію даного проекту піде 10 років.

3.6. Східна Анатолія

Основна частина території регіону зайнята Східно-анатолійський нагір'ям. В економічному відношенні район є найвідсталішим, забезпечуючи лише 3,3% ВВП країни. Регіон об'єднує наступні ілі: Агри, Ардахан, Бінгель, Бітліс, Ван, Елязиг, Ерзінджан, Ерзурум, Ігдир, Карс, Малатья, Муш, Тунджелі, Хаккарі (Рис. 3.7). І хоча населення тут нечисленне – менше 10% від загальної чисельності – величина ВВП на душу населення також є найнижчою і відстає від середнього для Туреччини в 2,6 рази [32].

Рис. 3.7. Карта ілей регіону Східної Анатолії

Слабкий розвиток промисловості зумовлює сповільнену урбанізацію – частка міського населення одна з найнижчих по країні і становить трохи більше 50%. На території району немає жодного великого міста. Ці обставини зумовлюють наявність на території регіону лише одного національного парку.

Відсталість економіки підтверджується структурою зайнятості – близько 70% населення (більше, ніж в інших регіонах) працюють у сільському господарстві (Таблиця 3.1). Нечисленність населення, з одного боку, пов'язана з природно-географічними факторами (гірським рельєфом і суворим кліматом), а з іншого – обумовлена несприятливою економічною ситуацією. Депресивний стан регіону погіршує його демографічні перспективи: тут самий значний у всій Туреччині відтік населення – понад 82 чоловік на тисячу мешканців у рік. При цьому коефіцієнт фертильності в регіоні – один з найвищих, що дозволяє підтримувати хоча і невисокий, але все ж приріст населення (Додаток Б, таблиця Б.1).

Незважаючи на те, що регіон має спільний кордон з Грузією, Вірменією, Азербайджаном, Іраном та Іраком, за кількістю міжнародних прибуттів він посідає останнє місце в порівнянні з іншими регіонами (Див. додаток Б, табл. Б.3). На території регіону налічується 10 музеїв та музейних комплексів, серед яких найвідомішими є Ванський музей, Музей археології та ісламської культури Туреччини в Ерузурумі та ін.

3.7. Південно-Східна Анатолія

Рівнини Північної Месопотамії носять характер напівпустель. Тому виключне значення з точки зору можливості проживання людей в регіоні та його господарського освоєння має наявність двох потужних річкових артерій – Євфрату і Тигру. Частка зайнятих у сільському господарстві свідчить про безумовне домінування даної галузі в місцевій економіці наступних вілаєтів, котрі об'єднані в регіон Південно-Східної Анатолії: Адияман, Батман, Диярбакир, Газіантеп, Кіліс, Мардін, Сіірт, Шанлиурфа, Ширнак (Рис. 3.8).

Рис. 3.8. Карта ілей регіону Південно-Східної Анатолії

Наявність на території лише одного національного парку та одного заповідника зумовлює низькі темпи розвитку туристичної індустрії за відсутності ресурсів. При середніх розмірах сім'ї більше 6-и осіб (максимальний для Туреччини показник) регіон демонструє найбільші темпи зростання чисельності мешканців, незважаючи на негативне сальдо внутрішньої міграції [37].

Ефективність сільського господарства низька: частка в загальнонаціональному виробництві сільськогосподарської продукції і вартість сільськогосподарської продукції в розрахунку на одного сільського жителя мінімальні. За кількістю підприємств обробної промисловості Південно-Східна Анатолія також займає одне з останніх місць. Регіон виробляє лише 5,5% ВВП Туреччини, а за показником ВВП на душу населення він знаходиться на шостому місці.

Найбагатший музей регіону – археологічний музей в місті Адияман, досить відомий музей Диярбакір, що включає в собі руїни та історичні будівлі. Взагалі за показниками наявності культурно-історичних ресурсів регіон є найбіднішим, на його території нараховується лише 6 музеїв. Сальдо чистої міграції – негативне. Хоча для регіону характерна не найнижча частка міського населення (63%), рівень розвитку промисловості та сфери послуг невисокий. При порівняльній відсталості даного регіону та «штучності» досить високих показників урбанізації свідчить і рівень народжуваності.

РОЗДІЛ 4. ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ОХОРОНИ ПРАЦІ

4.1. Міжнародний досвід діяльності органів управління охороною праці

Однією зі специфічних форм людської діяльності є трудова діяльність, під якою розуміється не лише праця в класичному її розумінні), а будь-яка діяльність (наукова, творча, художня, надання послуг тощо), якщо вона здійснюється в рамках трудового законодавства.

У своєму розвитку охорона праці пройшла великий історичний шлях, але інтенсивного розвитку набула з початком машинного виробництва, яке поруч з полегшенням праці, підвищенням її продуктивності становило небезпеку для життя і здоров'я працюючих. Головною метою охорони праці є створення на кожному робочому місці безпечних умов праці, безпечної експлуатації обладнання, зменшення або повна нейтралізація дії шкідливих і небезпечних виробничих факторів на організм людини і, як наслідок, зниження виробничого травматизму та професійних захворювань [12].

Високого рівня соціально-економічного розвитку у високорозвинених країнах досягнуто завдяки конструктивній співпраці між соціальними партнерами.

Згідно з економічними та національними особливостями країн, склалися різні моделі соціального партнерства, які відрізняються механізмом правового регулювання договірної процесу, особливостями відносин між соціальними партнерами, рівнем демократизації виробничого життя та іншими ознаками.

Економічно розвинені країни та міжнародні організації приділяють першочергову увагу проблемам охорони праці, без вирішення яких не можна забезпечити соціально-економічну стабільність. У цих країнах регулярно розробляються, фінансуються і виконуються програми охорони праці, які враховують специфіку конкретної ситуації [12].

Сучасні світові тенденції у сфері охорони праці та соціально-трудових відносин зумовлені насамперед глобалізацією національних економік та зближенням трудових норм, прав і гарантій у різних країнах. До найбільш характерних тенденцій у розвинених країнах світу доцільно віднести:

- формування нової якості робочої сили та підвищення ролі висококваліфікованої праці у сфері виробництва продукції, особливо науково-технічного продукту;
- запровадження цілісної системи державних соціальних гарантій найманих працівників;
- зміну силової конфронтації в соціально-трудових відносинах на договірні засади узгодження інтересів соціальних партнерів та ін.

У розвинутих країнах світу охорона праці і промислова безпека давно розглядаються не тільки як соціальна і моральна проблема, а, в першу чергу, як проблема боротьби із збитками, шкодою для об'єкту захисту.

Цікавим є досвід регулювання соціально-трудових відносин у Франції. Для цієї країни характерна суттєва роль держави в регулюванні таких відносин.

Центральною ланкою регламентації трудових відносин є Кодекс про працю і колективні договори між профспілками, міністерствами, підприємствами і конкретними працівниками.

Кодекс про працю, який приймає парламент, установлює основні соціальні гарантії трудящих: мінімальний рівень заробітної плати, умови призначення допомоги у зв'язку з безробіттям, розмір пенсії та необхідний трудовий стаж для її одержання, принципи прийняття на роботу, питання охорони праці та деякі інші питання соціального характеру.

Важливу роль у регулюванні трудових відносин відводять угодам галузевих профспілок з міністерствами (національні договори), які встановлюють єдині для галузей тарифні системи з досить широким діапазоном оплати в межах кожного розряду, а також інші галузеві соціальні гарантії.

Ринкове господарство у Швеції вирізняється добре налагодженим підприємництвом, високим рівнем членства трудящих у профспілках, співробітництвом підприємців і профспілок та високою організованістю трудових відносин.

До найбільших організацій підприємців належить Об'єднання підприємців Швеції (САФ), яке охоплює майже 43 тис. компаній, організованих у 35 підприємницьких асоціацій, а також Організація підприємців банківських інститутів та Об'єднання газетних підприємців.

Головним регулятором цивільно-правових, трудових (в т.ч. питань охорони праці) є Міжнародна організація праці (МОП) [12].

МОП була заснована урядами ряду країн згідно з рішенням Паризької конференції 11 квітня 1919 р. з ціллю міжнародного співробітництва для усунення соціальної несправедливості шляхом поліпшення умов праці.

Багато міжнародних актів МОП присвячено забезпеченню прав працівників щодо охорони здоров'я на виробництві. Ці акти вимагають від держав – членів МОП проведення державної політики в галузі безпеки, гігієни праці, створення ефективної системи інспекції праці. Ряд конвенцій МОП присвячений забороні використання шкідливих хімічних речовин, інші конвенції пов'язані з працею в конкретних галузях господарства (професіях).

Так, Конвенції №170 про хімічні речовини (1990 р.), №174 про запобігання значним промисловим аваріям (1993 р.) були прийняті у зв'язку з аваріями в атомній енергетиці.

Серед конвенцій про права людини на свободу об'єднання потрібно назвати Конвенцію 1928 р. №87 про свободу асоціації і захист права на організацію, що закріплює право працівників і підприємців вільно створювати свої організації з метою висунення і захисту своїх інтересів.

Додаткові гарантії реалізації права на організацію надані Конвенцією №98 про застосування принципів права на організацію і ведення колективних переговорів (1949 р.). Конвенція №154 про сприяння колективним переговорам (1981 р.) передбачає, що колективні переговори є універсальним

засобом регулювання питань праці. Колективні переговори проводяться між підприємцями (групою підприємців), організацією (організаціями) трудящих з метою визначення умов праці й зайнятості; регулювання відносин між підприємцями (їх організаціями) і організацією (організаціями) трудящих.

У своїй діяльності МОП використовує три основні методи

1. Розробка і прийняття міжнародних трудових норм та контроль за їх виконанням (нормотворча діяльність).
2. Надання країнам допомоги у вирішенні соціально-трудоових проблем, тобто здійснення технічного співробітництва.
3. Проведення досліджень та здійснення публікацій з проблем у сфері праці.

Таким чином, можна зробити висновок, що враховуючи основні міжнародні стандарти у сфері охорони праці, законодавство встановлює пріоритетність життя та здоров'я працівників над результатами виробничої діяльності право на одержання інформації з питань охорони праці, повну та всебічну інформацію про наявні та шкідливі умови праці, передбачає систему організації управління охороною праці на національному виробничому рівнях, створення спеціальних служб, що здійснюють комплексне управління охороною праці, запроваджує принципи оподаткування доходів роботодавця, гнучке коригування розмірів страхових внесків роботодавця на загально-обов'язкове соціальне страхування від нещасних випадків і професійних захворювань.

Міжнародний досвід в сфері охорони праці надає великого значення обмінові науково-технічною інформацією між країнами – членами Організації (МОП). Такий обмін здійснюється, зокрема, в межах існуючого з 1959 року Міжнародного інформаційного центру з техніки безпеки та гігієни праці (МІЦ), який узагальнює та систематизує результати національних наукових досліджень у зазначених галузях, що подаються інформаційними центрами країн, що має значний вплив на розвиток соціально-правових відносин в державі.

4.2. Порівняння організаційних основ охорони праці в Україні та Туреччині

Важливе місце в охороні праці належить саме законодавчому регулюванню охорони праці. Останнім часом створюється національне законодавство про охорону праці. Здійснюється заходи щодо використання в ньому конвенцій і рекомендацій МОП, директив Європейського Союзу, налагоджується більш тісні контакти з питань нормотворчої діяльності з Росією, Туреччиною, Німеччиною та іншими країнами.

В Україні сновним законом, що гарантує право громадян на безпечні та нешкідливі умови праці, є Конституція України. У Конституції проголошено, що громадяни України мають право на працю, яку вони вільно обирають, або на яку погоджуються [8].

Роботодавець (власник підприємства) зобов'язаний забезпечити нешкідливі умови праці відповідно до вимог безпеки і гігієни праці.

Держава створює умови для повної зайнятості працездатного населення, рівні можливості для громадян у виборі професії та роду трудової діяльності, здійснює програми професійно-технічного навчання, підготовки та перепідготовки робітників.

Реалізація цих прав в Україні здійснюється через виконання вимог, викладених у законодавчих актах щодо охорони праці, а саме:

- Кодексі законів про працю;
- Законі «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»;
- Законі «Про охорону праці»;
- Законі «Про пожежну безпеку»;
- Законі «Про охорону здоров'я»;
- Законі «Про охорону навколишнього природного середовища»;
- Законі «Про колективні договори і угоди»;

- Законі «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку»;
- Законі «Про поводження з радіоактивними відходами»;
- Законі «Про дорожній рух».

Що стосується Туреччини, то Конституція – основний закон держави – була прийнята вперше 20 квітня 1924 року після скасування монархії і проголошення Туреччини республікою 29 жовтня 1923 року. Нині чинна Конституція Турецької Республіки була прийнята 18 жовтня 1982 року. Всі закони і нормативні акти повинні узгоджуватися, базуватися і відповідати статтям конституції.

Конституція Туреччини проголошує (ст. 2), що Туреччина – демократична, світська, правова держава, засноване на соціальній справедливості. Проголошення Туреччини соціальною державою викликало необхідність включення в Конституцію комплексу соціальних і економічних прав, яким присвячені 9 статей (48-55 і 60-62).

Згідно з Конституцією, держава бере на себе зобов'язання забезпечити кожному справедливу частку в національному доході, ліквідувати економічну і соціальну нерівність і надати особливий захист економічно слабким особам. Кожен має право на працю і свободу укладати трудовий договір у будь-якій обраній області; право відмовитися від роботи, котра не відповідає віку або стану здоров'я; право працівників і роботодавців створювати асоціації, укладати колективні договори; право працівників на страйк, а роботодавців на локаут; держава зобов'язується приймати адекватні економічні, соціальні і фінансові заходи для захисту інтересів працівників, для забезпечення ним справедливої заробітної плати, достатньої для пристойного існування.

Подібно до законодавчої бази України, в Туреччині в сфері трудових відносин та охорони праці до законодавчої бази можна віднести [53]: Закон про працю 1971 р., Закон про працю моряків 1967 р., Закон про працю журналістів 1953 р., Закон про профспілки 1983 р., Закон про колективні договори, страйки і локаути 1983 р., Закон про трудові суди 1950 та ін.

До трудових відносин застосовуються також положення акту цивільного права – Зобов'язального кодексу. Доповнюють законодавчу базу в сфері охорони праці інструкції, правила, норми, положення, статuti та інші документи, яким надано чинність правових норм.

Відповідно з положеннями Закону «Про працю» (стаття 77), з метою забезпечення охорони здоров'я та безпеки в їх установах, роботодавці повинні вживати всіх необхідних заходів і підтримувати всі необхідні засоби та інструменти праці в повному обсязі, а співробітники зобов'язані підкорятися і виконувати всі заходи, які вживаються в області охорони здоров'я і безпеки [38].

Закон «Про працю» охороняє права робітників на медичне обслуговування, гігієну та безпеку праці і виступає головним регулятором відносин між робітниками і роботодавцями. Основні положення Закону, права, обов'язки сторін, методи та заходи регулювання цивільно-правових відносин розкрито в наступних розділах:

- Обов'язки роботодавців і працівників в сфері охорони праці і здоров'я;
- Правила та статут з безпеки і охорони праці;
- Професійне здоров'я і безпека;
- Інженери і технічний персонал, що відповідає за безпеку на підприємстві;
- Права працівників;
- Заборона на алкоголь і наркотики;
- Охорона праці на важких і небезпечних роботах;
- Медична сертифікація працівників на особливо важких і небезпечних роботах;
- Регулювання праці вагітних і годуючих жінок неповнолітніх та ін.

Що стосується праці іноземних громадян, то питання працевлаштування іноземців в Туреччині врегульовані Законом № 4817 опублікованим у «Офіційній газеті» 06 березня 2003 р., котрий набрав чинності в вересні 2003 року.

Відповідно до «Закону» всі іноземці, які займаються трудовою діяльністю в Туреччині, діляться на «залежних» і «незалежних» працівників. До «залежних» відносяться ті, що працюють на умовах найму і отримують за свою працю заробітну плату, комісію тощо. До «незалежних» – ті, що працюють від свого імені та в своїх інтересах, включаючи можливість працевлаштування інших працівників.

Закон встановлює для іноземців дозвільний порядок здійснення в Туреччині трудової діяльності. Будь-який іноземний громадянин перед початком трудової діяльності в Туреччині зобов'язаний одержати на це дозвіл, що видається Міністерством, якщо інше не передбачено двосторонніми або багатосторонніми договорами, учасницею яких є Туреччина [53].

Слід зазначити, що законодавча база України та Туреччини в сфері трудових відносин та охорони праці багато в чому подібна та забезпечує основні положення щодо реалізації прав працівників на охорону їх життя і здоров'я у процесі трудової діяльності, на належні, безпечні і здорові умови праці, регулювання за участю відповідних органів державної влади відносини між роботодавцем і працівником з питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища і встановлення єдиного порядку організації охорони праці.

Законодавство обох країн базується на основних принципах державної політики в галузі охорони праці:

- пріоритету життя і здоров'я працівників відповідно до результатів виробничої діяльності підприємства, повної відповідальності власника за створення безпечних і нешкідливих умов праці;
- комплексного розв'язання завдань охорони праці на основі національних програм з цих питань та з урахуванням інших напрямів економічної і соціальної політики, охорони навколишнього середовища;

- соціального захисту працівників, повного відшкодування шкоди особам, які потерпіли від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань;
- встановлення єдиних нормативів з охорони праці для всіх підприємств, незалежно від форм власності і видів їх діяльності;
- використання економічних методів управління охороною праці, проведення політики пільгового оподаткування, що сприяє створенню безпечних і нешкідливих умов праці;
- здійснення навчання населення, професійної підготовки і підвищення кваліфікації працівників з питань охорони праці;
- забезпечення координації діяльності державних органів, установ, організацій та громадських об'єднань, що вирішують різні проблеми охорони здоров'я, гігієни та безпеки праці, а також співробітництва і проведення консультацій між власниками та;
- міжнародного співробітництва в галузі охорони праці, використання світового досвіду організації роботи щодо поліпшення умов і підвищення безпеки праці.

ВИСНОВКИ

Дослідження ринку туристичних послуг в регіонах є ключовим в суспільно-географічному дослідженні туризму, що визначається його зовнішніми та внутрішніми функціями. Саме розвиток внутрішнього ринку забезпечує виконання зовнішньої функції, визначає спеціалізацію та участь в світовому туристичному процесі.

Методика дослідження внутрішнього ринку туристичних послуг за регіонами ґрунтується на сполученні методів галузевого та територіального аналізу і має за мету визначення регіональної туристичної політики.

Так, оцінювання туристсько-рекреаційних ресурсів має за мету визначити міру їх унікальності, привабливості, атрактивності, можливості використання в туризмі з огляду на економічну, соціальну ефективність та екологічні вимоги. Компонентний системно-структурний аналіз ресурсів сполучається з аналізом територіальним, результатом якого є визначення елементів територіальної структури туристсько-рекреаційних систем.

На формування, територіальну організацію і географічний розподіл туристських потоків і маршрутів впливає низка передумов, умов і чинників. Наявність сприятливих чинників приводить до лідерства окремих регіонів і країн в світовому туризмі, і, навпаки, небажані чинники знижують туристський потік.

Природні і культурно-історичні умови підвищеної привабливості і комфортності є ресурсною основою для організації територіально-рекреаційних систем міжнародного класу.

Проаналізувавши міжнародний туристичний ринок та місце Туреччини на ньому, регіональний ринок туризму, можна зробити висновки про те, що дослідження регіонального ринку туристичних послуг є ключовим в суспільно-географічному дослідженні туризму країни. Туризм є одним з найбільш динамічно розвиваючихся секторів економіки.

Протягом останніх тридцяти років темпи зростання обсягів туристичної діяльності вдвічі перевищували темпи росту світового ВВП, що сприяло становленню та розвитку міжнародного ринку туристичних послуг.

Адміністративно Туреччина поділяється на 81 іль. Офіційно лише в 1941 р. на першому національному географічному конгресі Туреччини було прийнято рішення про поділ країни на сім економіко-географічних районів. Рівень розвитку туризму регіонів дуже неоднаковий. Наприклад, туризм в Егейському регіоні базується на пляжному, екскурсійному та лікувальному видах туризму, що зумовлене наявністю природних ресурсів та пам'яток античної архітектури.

Визначено, що Туреччина найбільш геостратегічно важливий регіон світу, бо знаходиться у центрі Північномесопотамського регіону і відіграє помітну роль у семи цілком відмінних регіонах: Західній Європі, Балканах, Східному Середземномор'ї, Близькому Сході, Кавказі та Каспії, Центральній Азії і Чорному морі, або, образно кажучи, “між зірками і півмісяцем”.

Одним з найважливіших факторів, що визначають якість та рівень розвитку туристичного комплексу Туреччини, є демографічні фактори, а середній розмір сім'ї в країні складає в середньому 4,3 людини. У міських районах цей показник загалом менше чотирьох чоловік, у сільських районах, він піднімається до 4,9 людини.

Було підраховано, що доходи від туризму за останні 2008-2009 рр. значно зросли разом з ними і рівень туристичних витрат. Таким чином, сфера туризму відіграє важливу роль в економіці сучасної Туреччини.

В процесі дослідження економічних питань розвитку туристичної індустрії було виявлено, що країна славиться високою якістю сервісу і в той же час відносно низькими цінами в порівнянні з європейськими країнами. Наприклад, середньостатистичний турист може витратити на всю подорож 708 дол. В основному туристи витрачають гроші на такі пункти, як транспорт (можна найняти авто, для цього досить пред'явити права і закордонний паспорт), проживання (хоча звичайно це входить в вартість подорожі, яку

пропонує туристична фірма), різну сувенірну продукцію (особливою популярністю користуються килими та шкіряні витрати) та інші витрати.

Під час дослідження було визначено, що рівень соціально-економічного розвитку регіонів країни дуже неоднаковий. Так, найбільш пізні статистичні дані про регіональний ВВП у розрахунку на душу населення показав, що Туреччина відноситься до групи країн з середнім рівнем валового національного доходу на душу населення та складає 2520 дол. США. Наприклад, показник для Мармуровоморського регіону складає 4600 дол. США, як той же час, регіон Східної Анатолії не дотягує до межі країн з низьким доходом при рівні ВНД 345 дол. на душу населення.

Згідно з дослідженнями Всесвітньої ради подорожей та туризму очікується ріст показників прямого внеску туризму в ВВП Туреччини до 2021 року до 74.9 млн. лір, що становитиме приблизно 3.5% від загального показника ВВП.

Таким чином, Туреччина досягла вражаючих результатів у сфері туризму і не збирається зупинятися на досягнутому. Так, у плані розвитку туризму до 2021 року, передбачається вжиття заходів для продовження туристичного сезону на весь рік шляхом створення нових туристичних районів з урахуванням переваг споживачів і передбачається підйом районів, які мають туристичний потенціал, що використовується не повною мірою. При цьому повинно оберігатися навколишнє середовище та пам'ятники історії і культури. Також серед позначених цілей виділяється поліпшення якості підготовки працюючих у сфері туризму, розвиток нових та перспективних видів туризму в кожному економічному регіоні, шляхом підтримки різних зон в провінціях та їх перерозподілу в периферійні райони.

Ці «зони» відіграють найважливішу роль в залученні інвестування підприємств різних рівнів та закріпленні зв'язків між ними для підтримки підприємницького сектору в регіонах, особливо для підприємств малого та середнього бізнесу.

Прикладом вдалого інвестування може слугувати Мармуровоморський регіон, який є одним з найпривабливіших в світі. На його території знаходяться унікальні творіння архітектури і мистецтва, добре розвинена індустрія туризму. Місто всесвітнього значення – Стамбул. Успіх регіону забезпечується головним чином розвиненою промисловістю, сільським господарством, розвиненою сферою послуг та ресурсною базою. Головна перспектива регіону полягає в розвитку культурно-пізнавального та лікувального туризму.

Взагалі, Туреччину можна умовно поділити на промисловий Захід, аграрно-промисловий Центр та Південь, аграрний Схід. На Заході основні організуючі центри – агломерації Стамбулу та Ізміру, які пов'язані з розвинутими багатогалузевими економічними районами узбережжя Мармурового та Егейського морів. Важливі центри – Стамбул, Ізмір, Бурса, Газіантеп. У Центральній Анатолії виділяється Анкара – столиця Туреччини і стародавнє місто. Важливі сільськогосподарські райони знаходяться на узбережжі Чорного моря. Середземномор'я стало не тільки сільськогосподарським, а й промисловим, і провідним туристсько-рекреаційним районом, свого роду «валютним цехом» країни. Важливі міста тут – Адана. Мерсін, Анталія. Схід – найменш освоєна частина країни. Великими містами є Трабзон, Ерзурум, Діярбакір.

Одним із найбільш розвинених регіонів є Егейський економічний район, що зумовлене наявністю туристичних ресурсів на його території, до них можна віднести: природні ресурси, пам'ятки античної архітектури, історико-культурні ресурси.

Важливо зазначити, що в регіоні мало розвинений подійний туризм, хоча база для його розвитку є:

- Організація Izmir Culture, Art and Education Foundation щорічно проводить міжнародний фестиваль в Ізмірі. У ньому беруть участь відомі в усьому світі артисти і групи зі сфери оркестрової та камерної музики, театру, балету, джаз та поп-музики.

- традиційний фестиваль Mesir в Манісі,
- музичний фестиваль Чешме в однойменному місті,
- фестиваль кераміки в Кютахії та багато ін.

Можна зробити висновок, що всі регіони країни досить добре забезпечені ресурсами для розвитку туристичної індустрії на їх території, але державна політика завжди орієнтувалася на використання наявних ресурсів, тому це призвело до відсталості таких регіонів як, регіон Східної Анатолії, Південно-Східної Анатолії, Чорноморський та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. – К., 1996. – 12 с.
2. Закон України «Про охорону праці». – К., 2002. – 46 с.
3. Закон України «Про пожежну безпеку». – К., 1993. – 22 с.
4. Закон України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» №-1809-111 від 8.06.2000.
5. Закон України Про зовнішньоекономічну діяльність. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1991. – № 29, ст. 377 .
6. Правила пожежної безпеки В Україні(НАПБ А.01.001-95). – К.: Основа, 2002. – 176 с.
7. Биржаков М.Б., Никифоров В.И. Индустрия туризма: перевозки. – СПб: Изд. дом Герда, 2001.— 400 с.
8. Винокурова Л.Е., Васильчук М.В., Гаман М.В. Основы охраны труда: Підручник. – К., 2001. – 134 с.
9. Вишневська О.О. Туристична індустрія у глобалізаційному вимірі / О.О. Вишневська // Туристичний бізнес: світові тенденції та національні пріоритети: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 28 травня 2009 року. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – 592 с. – с. 11-15.
10. Волкова И.И. Развитие рекреационно-туристской отрасли в регионах Украины / И.И. Волкова // Туристичний бізнес: світові тенденції та національні пріоритети: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 28 травня 2009 року. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – 592с.
11. Воскресенский В.Ю. Основы социально-экономической и рекреационной географии мира: Учебное пособие. – М.: Изд-во Моск. Гуманит. Ун-та, 2004. – 128 с.
12. Гандзюк М.П., Желібо Є.П., Халімовський М.О. «Основы охраны труда»: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. За редакцією М.П. Гандзюка .- К.: Каравела, 2003.- 408 с.
13. География международного туризма. Зарубежные страны: Учеб. пособие/Авт.-сост. Л.М. Гайдукевич, С.А. Хомич, В.А. Клицунова и др. – Мн: Аверсэв, 2003. – 304 с.;
14. Долгов І., Зварич Б. «Передова країна» у пошуку своєї ідентичності. // Політика і час. –2004 – №7/8. – С. 61.
15. Дурович А.П., Копанев А.С. Маркетинг в туризме: Учеб. пособие / Под общ. ред. З.М. Горбылевой. – Мн.: Эко-номпресс, 1998. – 400 с.
16. Дядечко Л.П. Економіка туристичного бізнесу – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 224 с.

17. Киреев А.П. Международная экономика: В 2 ч. – Ч. 1. Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. – Учеб. пособие для вузов. – М.: Междунар. отношения, 1997. – 416 с.
18. Кириллов А.Т., Волкова Л.А. Маркетинг в туризме. – СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1996. – 184 с.;
19. Котлер Ф., Боуэн Дж., Мейкенз Дж. Маркетинг. Гостеприимство и туризм: Учебник для вузов/Пер. с англ. под ред. Р.Б. Ноздревой. – М.: ЮНИТИ, 1998. – 787 с.;
20. Косолапов А.Б. Туристское страноведение. Европа и Азия: учебно-практическое пособие. – 3-е изд., стер. / А.Б. Косолапов. – М.: КНОРУС, 2008. – 400 с.
21. Кифяк В.Ф. Організація туризму. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2008. – 340 с.
22. Лукьянова Л.Г., Цыбух В.И. Рекреационные комплексы: Учеб. Пособие / Под общ. ред. В.К. Федорченко. – К.: Вища шк., 2004. – 346 с.
23. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). – К. : ТОВ “Альтерпрес”, 2003. – 436 с.
24. Любіцева О.О. Геопросторові структури світового туристичного ринку. – Географія і сучасність: Зб. наук. пр. Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова. – К., 2001. – Вип. 6. – С. 212–218
25. Максаковський В.П. Географічна картина світу, Кн. II: Регіональна характеристика світу. – М.: Дрофа, 2004. – 480 с.
26. Мальська М.П. Туристичне країнознавство. Європа: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / М.П. Мальська, М.З. Гамкало, О.Ю. Бордун. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 224 с.
27. Мальська М.П. Туристичний бізнес: теорія і практика [Текст] навч. посіб./ М.П. Мальська, В.В. Худо ; М-во освіти і науки України. ЛНУ ім. Івана Франка. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 424 с.
28. Мальська М.П. Основи туристичного бізнесу. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 360 с. – Бібліогр.: С. 269-271
29. Мельник О. Інтегральний показник туристичної привабливості території: поняття та теоретичні аспекти // Регіональна економіка. – 2004. – № 4. – С. 195-205.
30. Мироненко Н.С. Страноведение: Теория и методы: Учеб. пособие для вузов. – М.: Аспект-Пресс, 2001. – 268 с.
31. Немоляева М.Э., Ходорков Л.Ф. Международный туризм: вчера, сегодня, завтра. – М., 1985. – 256 с.
32. Основы туристской деятельности: Учебник /Зорина Г.И., Ильина Е.Н., Мошняга Е. В. и др.; сост. Е.Н. Ильина. – М.: Советский спорт, 2000. – 200 с.

33. Панченко Т.Ф. Науково-методичні аспекти організації регіональних систем туризму на базі об'єктів історико-містобудівної спадщини: Зб. 3 історії вітчизняного туризму. – К.: Інститут туризму ФПУ та "Час пік", 1997. – С. 168 – 181.
34. Поляков А.В. Общая теория права. Курс лекций. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – С. 178.
35. Подлепіна П.О. Кластери як організаційна форма активізації регіонального туристичного ринку / П.О. Подлепіна // Туристичний бізнес: світові тенденції та національні пріоритети: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 21-22 травня 2010 року. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2010. – 280с.
36. Романов А.А., Саакянц Р.Г. География туризма: Учебное пособие. – М.: Советский спорт, 2002. – 464 с.
37. Сапожникова Е.Н. Страноведение: Теория и методика туристского изучения стран: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 240 с.
38. Сиротенко Н, Г., Менделеев В.А. Велика енциклопедія країн. 2-е вид., – М.: ТОВ "Видавництво АСТ"; Харків: ТОВ "Торсинг", 2005, – 490 с.
39. Скобкин С.С. Маркетинг и продажи в гостиничном бизнесе: Уч.-практич. Пособие. – М.: Юристъ, 2001. – 224 с.
40. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А.М. Прохоров. – 4-е изд. – М.: Сов. энцикл., 1989. – 1632 с.
41. Турция. Путеводитель, – АСТ, Астрель, 2004. – 406 с.
42. Турция в XX веке: [сб.ст.] / Институт Востоковедения Российской академии наук. – М.: Акад. гуманитар. исслед., 2004. – 352 с.
43. Тодика Ю.М. Конституція України: проблеми теорії і практики: Монографія. – Х., 2000.
44. Ушаков Д.С. Технологии выездного туризма: Учебное пособие.- Москва: ИКЦ "МарТ"; Ростов – н/Д: Изд. центр "МарТ", 2005. – 384 с.
45. Фастовець О.О. Організація транспортних подорожей і перевезень туристів: Навчальний посібник. – К.: Вид-во ФПУ, 2007. – 233с.
46. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.
47. Хропанюк В.Н. Теория государства и права / Под ред. профессора Стрекозова В.Г. – М.:«Дабахов, Ткачев, Димов», 1995. – С. 188.
48. Христов Т.Т. Религиозный туризм: Учеб. пособие для студентов вузов. – М.: Академия, 2003. – 287 с.

49. Щур Ю.В., Дмитрук О.Ю. Спортивно-оздоровчий туризм: Навч. посіб. / КНУ культури і мистецтв. – К.: Альтерпрес, 2003. – 232 с.
50. Економіка зарубіжних країн: підручник / Філіпенко А., Вергун В. та інші. – К.: Либідь, 1996. – 228 с.
51. Экономика современного туризма, Под. ред. Г.А. Карповой. Москва – Санкт-Петербург, Издат. торговый Дом «Герда», 1998. – 420 с.
52. Юрченко С.А. Инфраструктура мира: учебное пособие / [пер. с укр. С.А. Юрченко]. – Х. : ХНУ им. В.Н. Каразина, 2006. – 328 с.
53. Закон «Про працю» // İş Kanunu Kanun No. 4857 Kabul TK.Tarihi : 22.5.2003// «Resmî gazette» от 10.06.2003 – 25134.
54. Закон «Про працю іноземних громадян»// Yabancılar Hukuku. Kanun No: 4817 Kabul Tarihi: 27.2.2003,(RG: 6.3.2003-25040)
55. Abramowitz Morton. The Complexities of American Policymaking on Turkey. // Insight Turkey, Vol. 2, No. 4. – 2000. – October–December. Pp. 3–35.
56. Aras Blent. The Caspian Region and Middle East Security.//The Mediterranean Quarterly, Vol. 13, No. 1. – 2002. – Winter. – Pp. 86–108.
57. Arslan H. (2008) “Türkiye’de Yabancıların Çalışma Rejimleri”, Çimento İşveren, 22 (5), 4-23.
58. Aydın Mustafa. Turkish Foreign Policy Towards Central Asia and the Caucasus: Continuity and Change, 2000. – Pp. 36–44.
59. International Recommendations for Tourism Statistics 2008/ United Nations Publication, Sales No. E.08.XVII.28, Madrid and New York, 2008
60. Cohen Ariel. The ‘New Great Game’: Pipeline Politics in Eurasia. // European Studies, Vol. 3, No. 1. 1996. – Spring. – Pp. 2–15
61. DPT. Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü B.Dinçer, M. Özalsan, T. Kavaşoğlu. İllerin ve Bölgelerin Gelişmişlik Sıralaması. Ankara, 2008. – C. 101.
62. Missiroli Antonio. EU-NATO Cooperation in Crisis Management: No Turkish Delight for ESDP. // Security Dialogue, Vol. 33, No. 1. – 2002. – March. – 98 p.
63. Percy Harris. Limitations on the use of regional economic impact multipliers by practitioners: an application to the tourism industry. The journal of tourism studies vol. 8, No. 2, dec.97. – Pp. 78-85
64. <http://www.planetware.com/towns/turkey> – опис міст Туреччини
65. <http://www.tourismturkey.org/> – сайт туризму Туреччини
66. <http://tourbusiness.ua/magazine/archive/> – інформаційний агент журнал «Турбизнес». Архив.

67. <http://www.mires.ru> електронний журнал «Мировое и национальное хозяйство» №3-4(10-11), 2009 «Региональная политика Турции: концепция «полюсов роста» в действии» А.М.Кузнецова
68. <http://www.dpt.gov.tr> – сайт Державної організації планування Туреччини
69. <http://www.invest.gov.tr> – електронний журнал «Інвест». Новини Туреччини.
70. <http://www.kultur.gov.tr> – офіційний сайт Міністерства культури та туризму Туреччини
71. <http://www.zarubejye.com> – Международный торгово-экономический журнал «Деловой журнал о бизнесе Турции».
72. <http://www.niss.gov.ua> – Офіційний сайт національного інституту стратегічних досліджень.
73. <http://www.turkstat.gov.tr> – офіційний сайт Державного інституту статистики Туреччини
74. <http://www.tuik.gov.tr> – офіційний сайт Комітету статистики Туреччин
75. <http://www.wttc.org/> – Офіційний сайт Всесвітньої Ради подорожей та туризму
76. <http://www.turkhaber.com.ua> – офіційний сайт новин Туреччини в Україні «Turk Haber»
77. <http://www.wttc.org/> – сайт Всесвітньої Ради з подорожей та туризму
78. <http://www.turkrealt.com/news.html> – комерційний сайт нерухомості Туреччини
79. <http://www.weforum.org> – Travel & Tourism Competitiveness Report 2009, Managing in a Time of Turbulence, Published by World Economic Forum
80. <http://tourbusiness.ua/magazine/archive/> – інформаційний агент журнал «Турбизнес». Архив.

Рис. А. 1 Карта визначних місць Туреччини

Таблиця А.1

Список найпопулярніших термальних курортів Туреччини

Термальний курорт	Місцезнаходження	Температура води, рівень рН	Фізичні та хімічні властивості	Область застосування	Готельна інфраструктура	Захворювання
Адана	На березі річки Джейхан, на сході від Харуніє поблизу Бахче	33°C	Суміш бікарбонату, кальцію, магнію, сірководню та вуглекислого газу	Пиття або купання в мінеральних ваннах		Лікування ревматизму, гінекологічних, шкіряних хвороб; розлади травлення, печінки, шлунку та ін.
Афйон	Курорт Омер знаходиться на північному заході від Афйону	51 ° - 98 ° С. рН: 6,5 - 7,3	Хлор, бікарбонат натрію, залізо, двоокис вуглецю, фтор та бор.	Пиття, купання, кліматотерапія	Opucoglu Thermal Resort (4 зірки) - 428 ліжко-місць. Omer Thermal Res. - 315 ліжко-місць.	Ревматизм, лікування шкіряних захворювань, серцево-судинні захворювання, болі в суглобах, нервові захворювання
	Термальний курорт Газлигьоль знаходиться на відстані 66 км від Афйону	40° - 71° С. рН: 6 - 7.5	ікарбонат натрію, сірководню, вуглекислого газу, фтор, двоокис вуглецю	Пиття	Kaplica Hotel - 64 ліжко-місць. Yenİ Thermal Hotel - 264 ліжко-місць	Сецево-судинні захворювання, ревматизм, захворювання системи травлення, нирок, сечовивідних шляхів
Амасья	Термальний курорт Терзікой. 30 км від Амасьї.	37°C рН: 6.6	Бікарбонат кальцію, діоксин карбону	Пиття та купання	Мотель - 90 ліжко-місць.	Ревматизм, система травлення
Анкара	Кизилджахамам знаходиться в містечку з однойменною назвою в 80 км на північ від Анкари	Джерело «Буюк» -47°C; Терм. Джерело «Кючук» 44°C; Кизилджахамам - 19.5°C;	Бікарбонат хлору, натрію, миш'яку, двоокис вуглецю, кальцію,	Пиття та купання	Belediye Thermal Hotel- 130 ліжко-місць. Sam Hotel 81 ліжко-місце.	Пиття – лікування печінки, жовчного міхура, шлунку та кишечника. Купання – ревматизм судинні захворювання

Болу	Термальний курорт Караджасу знаходиться в 5 км від Болу.	44°C, рН: 6.3	Сірка, кальцій, магній, двоокис вуглецю та фтору	Пиття, купання	Bolu Thermal Hotel та Kucuk Karlica Hotel	серцево-судинні захворювання, гінекологічні захворювання, захворювання печінки
Бінгьоль	Термальний курорт Кьос. 18 км від Бінгьоля	47°C рН: 6.1	Натрій, сода, сірка, невелика кількість хлору	Пиття, купання	Готель - 60 ліжко-місць.	Ревматизм, серцево-судинні захворювання, дихальні шляхи.
Бурса	Курорт Ойлат знаходиться в 27 км від Інегьоля	Джерело «Oylat Namani» - 40°C. Джерело «Sizi Suyu» – 35.5°C. Джерело «Goz Suyu» - 10°C.	Сірка, сода, кальцій, іони водню, залізо.	Пиття, купання	Yuuk Hotel - 220 ліжко-місць. Мотель - 210 ліжко-місць	Добре допомагає лікувати ожиріння та гарний сечогінний засіб
Денізли	Курорт Памуккале знаходиться на півночі від Денізли	33°C - 35.5°C рН: 5.83 - 6.02	сода, сірка, кальцій, двоокис вуглецю.	Пиття, купання	Hotels Hierapolis (4 зірки), Ergur, Colossea, Polat's and Richmond.	Пиття - захворювання шлунка, кишечника, печінки і жовчного міхура, розлад шлунку. Купання - артрити, бронхіальна астма, артеріальний тиск, зміцнення артерій.
Ерзурум	Термальний курорт Пасінлер	39°C - 45°C рН: 6.5	Бікарбонат, хлору, натрію і вуглекислого газу	Пиття, купання	Краще проживати в місцевих готелях Ерзуруму	Ревматизм, психічні та м'язової втоми, нервові розлади, болі в суглобах і відкладення кальцію.
Ескішехір	Термальний курорт Сакар знаходиться на відстані 33 км на північ від Ескішехіра.	56°C, рН: 7.6	Гіпертермальні мінеральні води. Бікарбонат натрію, магнію, кальцію, сульфатів, нітратів.	Купання	Інформація відсутня	Діабет, ожиріння, подагра, певні захворювання крові, надлишок цукру і жирів.

Ізмір	Курорт Шіфне. 80 км на захід від Ізміра.	Джерело «İlica» - 42° С. «Yuuyuk İstme» - 19° С. Джерело «Kusik İstme» - 25° С	Різні джерела містять всі або один з наступних елементів: хлор, натрій, магній.	Пиття, купання, лікувальні грязі	Turban İlica Hotel - 120 ліжко-місць	Ревматичні захворювання, гінекологічні захворювання, поганий обмін речовин, проблеми з печінкою, жовчним міхуром.
	Курорт Балчова (Агамемнон). Знаходиться в 10 км на захід від Ізміра	45°С -140°С. рН: 6.4	Хлор, бікарбонат натрію, кальцію, двоокису вуглецю і фтору	Пиття	Balcova Agamemnon Thermal Facilities (3*) - 435 ліжко-місць. Thermal Princess Hotel (5*) - 630 ліжко-місць.	Ревматичні захворювання, шлунково-кишкового тракту, хвороби очей, поганий обмін речовин, нервові розлади.
Конья	Термальний курорт Ільгін знаходиться на заході від Коньї	42°С, рН: 7.0	Сода, кальцій, натрій, двоокис вуглецю.	Пиття, купання, інгаляції	Konya Ilgin Thermal Facilities – 570 ліжко-місць.	Ревматизм, жовчний міхур та печінку, поганий метаболізм.
Маніса	Курорт Куршунлу знаходиться в 6 км від Саліхлі	52°С, рН: 5.8	Бікарбонат, сірка, кальцій, сірководень і вуглекислий газ.	Пиття, купання	Готель: 70 кімнат	Ревматизм, дихальні шляхи та шкірні захворювання, гінекологічні та нервові розлади, біль в суглобах.
Різе	Термальний курорт Айдер знах. на заході Чорноморського регіону	46°С, рН: 8	Натрій, сірка	Купання	Будується комплекс на 1000 ліжко-місць	Ревматизм, серцево-судинні захворювання, гінекологічні захворювання.
Сівас	Курорт Кангал Баликли Чермек. 17 км від Кангалу	36°С, рН: 7.3	Гідрокарбонат, кальцій, магній.	Пиття, купання	На території курорту є два готелі.	Екзема, псоріаз, дрібні рани.

Таблицю складено автором за матеріалами: [46].

Додаток Б
Таблиця Б.1

Деякі показники розвитку промисловості, сільського господарства та загального економічного рівня фізико- географічних регіонів

Туреччини (2008 р.)

Регіон	Число офіційно зареєстрованих підприємств оброблюваної промисловості	Об'єм доданої вартості створеної в оброблюваній промисловості в розрахунку на одного зайнятого (2008 р., млн. трук. лір)	Вартість сільськогосподарської продукції в розрахунку на одного зайнятого в аграрному секторі (млн. трук. лір)	Доля регіону в загальному об'ємі сільгосп. виробництва (%)	Коефіцієнт фертильності (чол.)
Мармуровоморський	5608	756	1187	16.1	1.91
Егейський	1969	449	1341	17.3	2.17
Центральна Анатолія	1620	251	1410	18.8	2.54
Середземноморський	658	216	1129	14.8	2.58
Чорноморський	761	128	955	15.4	2.39
Південно – Східна Анатолія	359	73	883	8.1	4.86
Східна Анатолія	143	38	884	9.5	3.92
Вся Туреччина	11118	350	1124	100	

Таблиця Б.2
Коефіцієнт варіативності показника ВВП за регіонами

Регіон	Показник
Мармуровоморський	0.63
Егейський	0.41
Центральна Анатолія	0.03
Середземноморський	0.04
Чорноморський	-0.18
Східна Анатолія	-0.57
Південно – Східна Анатолія	-0.37

Таблиці складено автором за матеріалами: [47].

Таблиця Б.3

Загальна кількість прибуттів в 2008 році за регіонами

Регіон	Кількість вибуттів, чол.*	Кількість прибуттів, чол.*
Середземноморський	7 668 427	7 456 776
Егейський	2 715 223	2 673 976
Мармуровоморський	920 382	933 473
Центральна Анатолія	404 382	431 121
Чорноморський	43 933	52 305
Південно-Східна Анатолія	16 210	9 827
Східна Анатолія	13 421	16 435

* внутрішні та міжнародні туристи

Таблицю складено автором за матеріалами: [56].